

UNITED NATIONS
UZBEKISTAN

.....

O'ZBEKİSTONDA NOGIRONLIGI BO'LGAN BOLALAR VA KATTALAR AHVOLINING TAHLİLİ

.....

QISQACHA HISOBOT

**O'ZBEKISTONDA
NOGIRONLIGI
BO'LGAN BOLALAR
VA KATTALAR
AHVOLINING TAHLILI**

Qisqacha hisobot

O'ZBEKISTONDA NOGIRONLIGI BO'LGAN BOLALAR
VA KATTALAR AHVOLINING TAHLILI

Barcha huquqlar himoyalangan
© Birlashgan Millatlar Tashkiloti (O'zbekiston) 2019 yil

Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan chop etilgan
Nogironligi bor odamlarning qo'shma tahlili bo'yicha ishchi guruh
BMTning rivojlantirish maqsadida yordam ko'rsatish doirasidagi dasturining ijtimoiy
himoya bo'yicha qismida

Qo'shimcha ma'lumot uchun quyidagi manzilga murojaat qiling:
Yana Chicherina
UNICEF - Ta'lim bo'yicha mutaxassis, Toshkent, O'zbekiston
E-mail: ychicherina@unicef.org

Birlashgan Millatlar Tashkilotining O'zbekistondagi Vakolatxonasi
Toshkent sh., Taras Shevchenko ko'chasi, 100029,
Tel: + 998 71 120 34 50, 120 61 67; Faks: + 998 71 120 34 85
e-mail: un.uzbekistan@one.un.org , www.un.uz

MUNDARIJA

TASHAKKURNOMA	4
KIRISH	6
XULOSALAR	8
Nogironlikni aniqlash	9
Nogironligi bo'lgan kishilarga nisbatan bilimlar, munosabat, amaliyotlar (BMA)	11
Qonunchilik, tenglik va adolat	21
Foydalanish huquqi	25
Mustaqil turmush tarzini kechirish va madaniy, dam olish, kongilochar, sport tadbirlarida ishtirok etish huquqi	28
Sog'lom bo'lish huquqi	31
Reabilitatsiya huquqi	34
Munosib turmush darajasi va ijtimoiy himoyalanish huquqi	39
Bolalarni himoya qilish	45
(Inklyuziv) ta'lim olish huquqi	46
Ishlash va ishga joylashish huquqi	50
Statistika va ma'lumot yig'ish	52
Siyosiy hayotda ishtirok etish huquqi	53
SIYOSATNI TAKOMILLASHTIRISH BO'YICHA TAVSIYALAR	56

TASHAKKUR NOMA

TASHAKKURNOMA

O'zbekistonda nogironligi bo'lgan kishilar ahvolining ushbu tahlili O'zbekiston Respublikasi Hukumati va BMT agentliklari, shu jumladan BMTTD, YuNESKO, YuNFPA, UNICEF va Jahon Sog'liqni saqlash tashkilotining buyurtmasiga binoan amalga oshirildi.

BMTning O'zbekistondagi Vakolatxonasi O'zbekiston Respublikasi Bosh vazirining o'rinnbosari Aziz Abduhakimovga ushbu tadqiqotga qo'shgan shaxsiy hissasi uchun minnatdorchilik izhor etadi. Janob Abduhakimovning yordami bilan barcha manfaatdor tomonlar birgalikda ushbu izlanishda qatnashdi.

Mazkur tadqiqot BMTning O'zbekistondagi doimiy muvofiqlashtiruvchisi Helena Freyzer va UNICEFning O'zbekistondagi Vakolatxonasi rahbari va Birlashgan Millatlar Tashkilotining ijtimoiy himoya bo'yicha natijalar guruhi raisi Sasha Grauman, UNICEFning O'zbekistondagi vakolatxonasi rahbarining o'rinnbosari Afshin Parsi va 2014 yil avgust oyidan 2019 yil fevral oyiga qadar BMT Taraqqiyot Dasturining O'zbekistondagi doimiy vakili o'rinnbosari lavozimida ishlagan Farid Garaxanovning umumiy rahbarligi ostida o'tkazildi.

Asosiy guruhni UNICEF mutaxassisini Yana Chicherina va BMTTD mutaxassisini Jamoliddin Ismoilov boshqardilar. Ular O'zbekiston Respublikasi Hukumati va BMT tuzilmalari bilan olib borilgan tadqiqotni muvofiqlashtirishdi. Tadqiqotning beshta yo'nalishini (huquqiy tahlil, institutsional qayta ko'rib chiqish, statistika salohiyatini baholash, KAP so'rovi va ehtiyojlarni baholash bo'yicha izlanish) birlashtiruvchi yakuniy hisobot Chicherina va Ismoilov tomonidan tayyorlandi. Asosiy guruh tadqiqotning beshta yo'nalishida ishlagan quyidagi ekspertlardan tashkil topdi: Mina Mojtabaei (dastlabki hisobot), Peter Grimes va Kamol Jiyxonodjaev (Ta'lif sohasidagi siyosatni qayta ko'rib chiqish), Guzel Adilova (Qonunchilik hujjatlarini ko'rib chiqish), Abdullo Abduxalilov, Aleksandra Plotnikova va Natalya Plotnikova (nogironligi bo'lgan kishilsrning siyosiy ishtirokini tahlil qilish), Arustan Joldasov, Anton Tixilin, Mira Dauletbaeva, Aysholpan Dauletbaeva va Mavlyuda Eshtukhtorova (KAP va ehtiyojlarni baholash izlanishi uchun mas'ul MChJ «Ekspert Fikri Konsalting»), Paula Frederika Hant, Janina Arsenyeva, Xose-Manuel Fresno, Stefan Meyer va Skay Bain (Fresno Servicios Sociales SL vakili, birlashtirilgan tadqiqotlar va qonunlar, sifat va miqdoriy ma'lumotlarni qo'shimcha tahlil qilish).

Jamoaning ishiga UNICEFning ta'lif bo'limi boshlig'i Dipa Sankar, UNICEFning M&B mutaxassisini Anna Mariya Vangor va UNICEFning bola huquqlarini monitoring qilish mutaxassisini Zokir Nazarov texnik rahbarlik qildilar. Jamoa UNICEFning ijtimoiy siyosat bo'limi boshlig'i Yulia Oleynik, BMTning O'zbekistondagi Doimiy muvofiqlashtiruvchisi ofisi taraqqiyotni muvofiqlashtirish mutaxassisi Matlyuba Umurzakova va BMTTD, samarali boshqaruv klasteri yetakchisi Kamila Muhamedhanovaga BMTning qo'shma rejalarini doirasida izlanishning tarkibiy qismlarini boshqargani uchun, UNICEFning Bolalarni erta rivojlanirish masalalari bo'yicha maslahatchi Vazira Nazarovaga inkiyuziv ta'lif bo'yicha UNICEF tahlilining tarkibiy qismini boshqargani uchun o'z minnatdorchiligini bildiradi. Jamoa UNICEFning jamoatchilik bilan aloqa bo'limi boshlig'i Atul Kumarga targ'ibot ishlari va UNICEFning jamoatchilik bilan aloqa bo'yicha konsultanti Alis Alanga tahririyat ishlardagi yordami uchun minnatdorchilik bildiradi. Shuningdek, jamoa UNICEFning O'zbekistondagi vakolatxonasi va Birlashgan Millatlar Tashkilotining nogironlik bo'yicha vaziyat tahlilini o'tkazish bo'yicha ishchi guruhiga ushbu tadqiqot davomida qo'llab-quvvatlaganliklari uchun tashakkur bildiradi.

Ko'plab sohalardagi turli shaxslar va muassasalarini jalb qilmasdan bu ishni amalga oshirish mumkin bo'lmash edi. Jamoa ushbu hisobotni qo'llab-quvvatlagan va boyitgan har bir kishiga va hammaga ularning barchasiga o'z tashakkurini va minnatdorchiligini bildirmoqchi. Tadqiqotda ishtirok etgan va turli bahs-munozaralarda qatnashgan barcha nogironligi bo'lgan bolalar va kattalar hamda ularning oilalari alohida e'tiborga loyiq. Nogironligi bo'lgan kishilarga oid turli tashkilotlar ham ushbu tadqiqotga katta hissa qo'shdi, ayniqsa, Oybek Isakov, Farhod Abdurahmonov, Marina Teperina, Guljaxon Mahmatqulova va Shaxnoza Ikromova. O'zbekiston hukumati vakillarining saxiy ko'magi ushbu tadqiqotni chindan ham hamkorlik va axborot bilan ta'minladi. Jamoa Bahodir Sharapov (O'zbekiston Respublikasi Prezidenti idorasini) ning qo'llab-quvvatlashini alohida qayd etishni istaydi; Elmira Bositxonova, Barbo Abdusamatova, Umarali Nazromatov, Farrux Sharipov, Alisher Inakov va Naim Xamraev (Sog'liqni saqlash vazirligi); Azizbek Mutaliev va Saboxat Mirjalilova (Xalq ta'lifi vazirligi); Galina Goleva va Janpolat Qudaybergenov (Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi); Erkin Avezov (Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi) va Xabibilla Murodxo'jaev (Davlat statistika qo'mitasini) tomonidan ko'rsatilgan qo'llab-quvvatlashni alohida ta'kidlashni istaydi.

Ushbu hisobot O'zbekistonda nogironligi bo'lgan barcha qizlar, o'g'il bolalar, ayollar va erkaklarga bag'shilangan.

KIRISH

KIRISH

O'zbekistonda nogironligi bo'lgan kishilar ahvolini tahlil qilish O'zbekiston Hukumati va BMT agentliklari tomonidan tayyorlandi va mamlakatda mavjud bo'lgan vaziyatni «tezkor o'r ganib chiqish» imkonini beradi. Ushbu hisobot kelgusidagi ishlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi va O'zbekistondagi nogiron bolalar va kattalarning huquqlarini muvaffaqiyatli kengaytirish hamda ularning inkluziyasini ta'minlash uchun amalga oshiriladigan chora-tadbirlar haqida batafsil ma'lumot beradi.

Ushbu hisobot beshta yo'nalishda amalga oshirilgan bo'lib, ko'rib chiqish natijalarini jamlaydi va tushuntiradi: yuridik jihatdan ko'rib chiqish, institutsional ko'rib chiqish, statistika salohiyatini baholash, bilim, munosabat, amaliyot (BMA) tadqiqoti va ehtiyojlarni baholash bo'yicha o'r ganish ($n = 3,049$ nogironligi bo'lgan kishilar yashaydigan honadonlar/oilalar, $n = 1,782$ nogironligi bo'Imagan kishilar yashaydigan honadonlar/oilalar). To'liq tasavvur hosil qilish uchun aralash uslublar yondashuvi qo'llanildi. Intervyu va bayonlar shaklida yig'ilgan axborot, nogironlar, ularning oilalari va nogironlar huquqlarini himoya qiluvchi shaxslar taqdim qilgan ma'lumotga asoslangan to'g'ridan-to'gri olingan axborot ham ushbu hisobotda aks ettirilgan. Hisobot Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyaning (NHK) tuzilishiga asoslanadi.

XULOSALAR

Nogironlikni aniqlash

Nogironlik NHKga asoslangan huququiy istiqboldan emas, balki tibbiy va xayriya modellardan foydalangan holda aniqlanadi.

Nogironlikni kasalliklar ro'yxati va ularning og'irligiga qarab aniqlash inson harakat qilishga qodirligi va uning ehtiyojlarini aniqlashning aniq va izchil usuli hisoblanmaydi.

O'zbekistonda nogironlik tibbiy va xayriya modellarining birlashuvidan kelib chiqqan holda belgilanadi: hogiron odam – o'zining jismoniy yoki aqliy zaifliklari oqibatida ishlashi cheklanganligi tufayli ijtimoiy yordam va himoyaga muhtoj insondir. Inson ishlashining cheklanishi ularning o'ziga o'zi xizmat qilish qobiliyati, atrofda harakatlanish, yo'nalishni aniqlash, muloqot qilish, o'zining xatti-harakatlarini nazorat qilish va ishlash salohiyatini to'liq yoki qisman yo'qotish bilan tavsiflanadi». Ushbu kamchiliklarga asoslangan rasmiy ta'rif Nogironligi bo'lgan kishilar huquqlari to'g'risidagi konvensiyada mavjud bo'lgan nogironlikning ijtimoiy ta'rifidan farq qiladi. Konvensiyada berilgan ta'rif inson huquqlarini mustahkamlash, ta'minlash va kafolatlashga qaratilgan bo'lib, atrof-muhitni baholashni o'z ichiga oladi va yetarli darajada qo'llab-quvvatlanayotgan, o'z-o'ziga ishongan shaxsni ifodalaydi.

Nogironlikning rasmiy aniqlanishi Konvensiyadagi ta'rif bilan uyg'un bo'Imagan tibbiy baholashga asoslanadi. Mavjud yondashuv bilan bog'liq protsessual tashvishlar mavjud: mavjud Kasalliklar ro'yxati (va tegishli KXT (kasallikning xalqaro tasnifi) kodlari) cheklanishni emas, balki faqat kasallikni tasvirlaydi, lekin ko'pincha og'irlik darajasini aniqlashga urinadi. Shu bilan birga, jarayonning nisbatan soddaligiga qaramasdan, 1) kasalliklar

© UNICEF/O'zbekiston/2018/Usova

ro'yxati to'liq emas; 2) dalillar kasallikning og'irligi va cheklanish darajasi o'rtasida hech qanday o'xshashlik yo'qligini ko'rsatmoqda; 3) o'rnatilgan metodologiya va maxsus vositalarning mavjud emasligi baholashda ixtiyoriy vakolatlarga imkon beradi; 4) madaniy va ekologik omillarni e'tiborga olmaydi.

Nogironligi bo'lgan kishilarga nisbatan bilimlar, munosabat, amaliyotlar (BMA)

Nogiron bo'Imagan kishilarning aksariyati nogiron kishilar bilan kam aloqada bo'lganligi tufayli ular noto'g'ri ma'lumot va noto'g'ri tushunchalarga (stereotiplar) asoslanadi.

Nogiron bo'Imagan kishilar nogironlikning barchasi, ayniqsa jismoniy nogironlikning eng jiddiy nuqsonlari haqida cheklangan tushunchaga egadirlar.

Nogiron kishilar haqidagi dastlabki fikrlarini so'rashganda, nogiron bo'Imagan odamlarning ba'zilari rahm-shafqat, achinish va yordam berish istagini bildirgan. Biroq, javoblarning aksariyati yerga urishga asoslangan bo'lib, faqat kichik bir ozchiligi hurmat va tenglik bilan bog'liq his-tuyg'ularni bildirdi. Hissiy munosabat nuqtai nazaridan, faqat kichik bir ozchilik nogiron kishilarga odatiy munosabatda bo'lishni namoyish qilgan.

Odamlarning nogironlar bilan ijtimoiy munosabatlarga kirishishga bo'lgan intilishlari ushbu munosabatlarning yaqinligi va nogironlik tabiatiga bog'liq edi. Odamlar nogiron qo'shnisini qabul qilishga tayyor edilar, lekin nogiron kishini o'z hamkor yoki turmush o'rtog'i sifatida qabul qilishga taylor emas edilar.

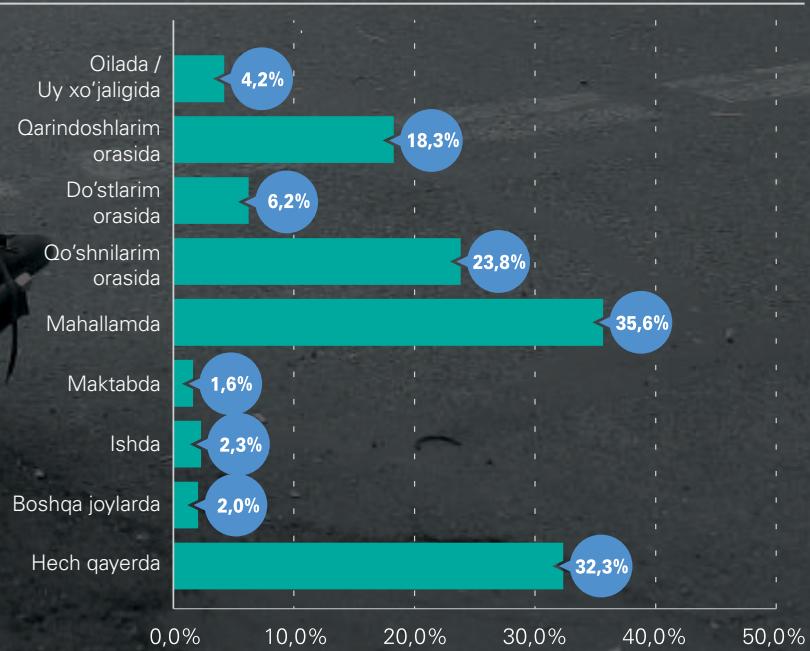
Jismoniy nogironlik aqliy nogironlikka qaraganda birmuncha maqbulroq.

Nogiron bolalar ixtisoslashgan maktablarda o'qishi kerak degan kuchli ishonch mavjud, ammo internat maktablarining qiymati va yetim nogiron bolalarni parvarishlash bo'yicha turli xil tushunchalar mavjud. Odamlarning deyarli uchdan bir qismi nogiron bolalar o'z oilalari bilan emas, muruvvat uylarida yashashlari kerak, deb hisoblashadi.

Nogironligi bo'lgan kishilar, umuman, jamoatchilik uchun «ko'rmas» bo'lib qolmoqda, bu esa nogironlarga qaratilgan xayriya-yohaltirilgan munosabatlarga va ularning ijtimoiy rad etishiga olib keladi.

BMA bo'yicha so'rovida kam sonli odamlar o'qish yoki ish joylarida, do'stlari yoki yaqin qarindoshlari orasida nogiron kishilarni ko'rgani yoki

1-diagramma. NOGIRONLIGI BO'LGAN KISHILAR BILAN ALOQALAR
nogironligi bo'lgan kishilar atrof-muhitida/mahallasida nogironligi
bo'lgan kishilar mavjudligi, nogironligi bo'lgan kishilar foizi

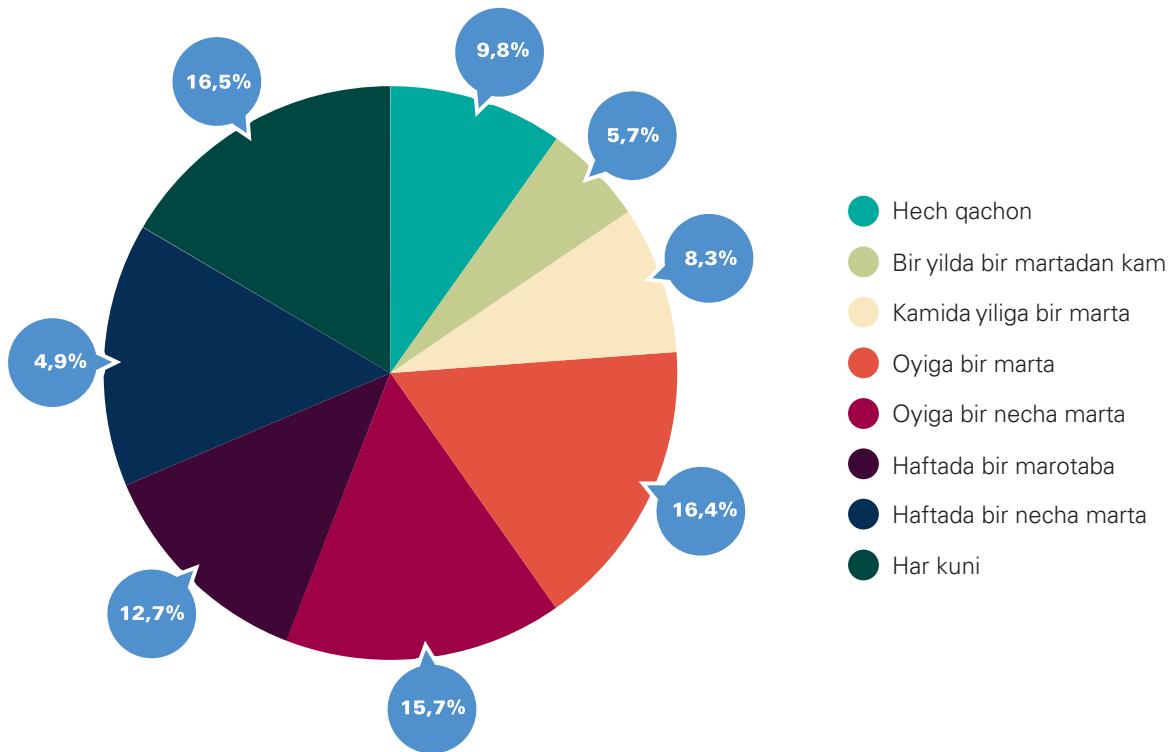

XULOSALAR

borligini, va ularning uchdan bir qismi o'z mahallalarida ko'rganini aytди. Yana uchdan bir qismi umuman nogironligi bo'lgan odamni bilmasligini aytди (1-diagramma).

So'rovda qatnashganlarning 10 foizi nogiron kishilar bilan hech qachon aloqa qilmaganliklarini, 14 foizi esa yiliga bir marta yoki kamroq nogironligi bo'lgan kishi bilan aloqa qilganliklari to'g'risida xabar berdi (2-diagramma).

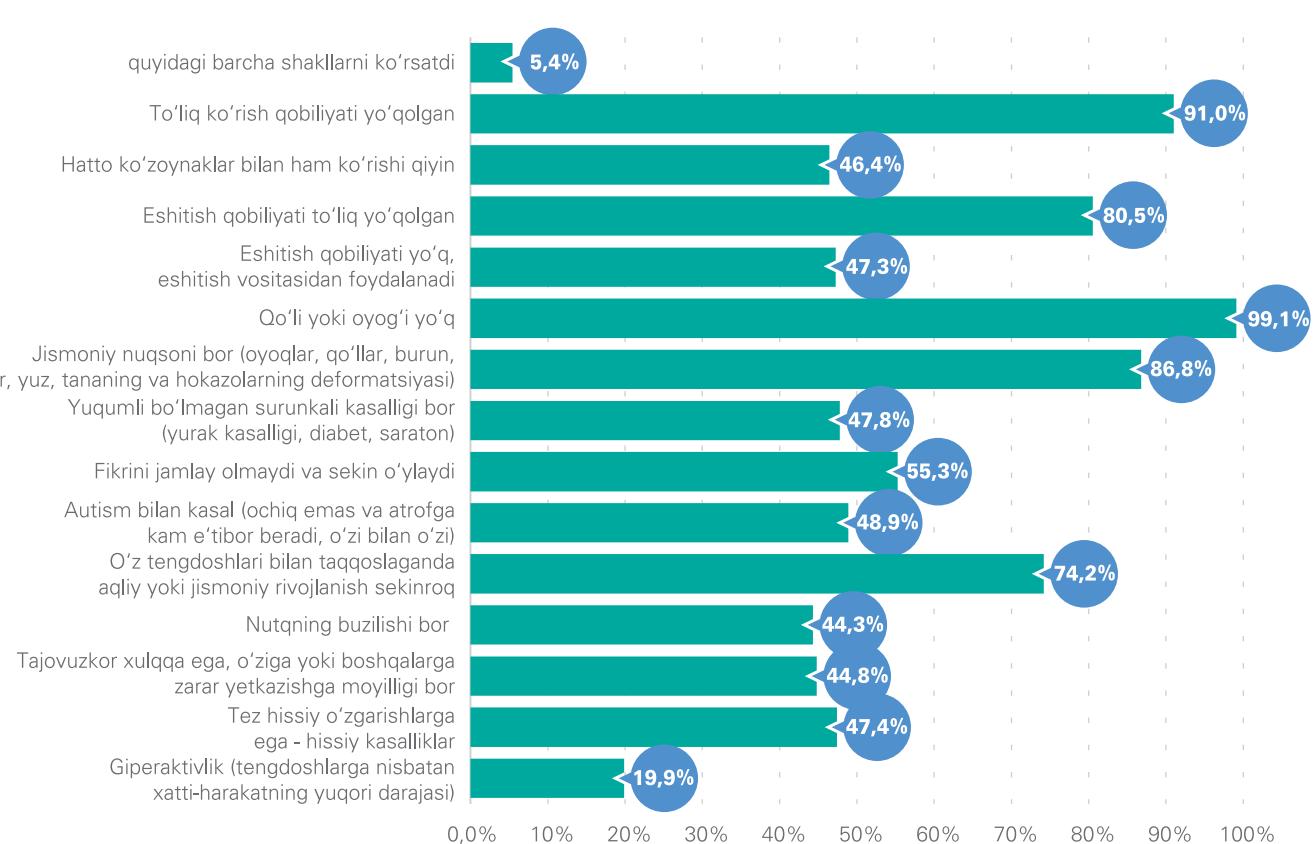
2- diagramma. NOGIRON KISHILAR BILAN UCHRASHUVLARNING TEZ-TEZ SODIR BO'LISHI
Nogiron bo'lмаган kishilar nisbati

So'rovda qatnashganlarning atigi 5 foizi so'rovdagи nogironlik belgisi sifatida e'tirof etilgan buzuqlik va tanazzul turlarini taniy oldi (3-diagramma). Jismoniy / harakatlanish tabiatidagi buzilishlar nogironlik belgisi (tana qismlarining yetishmovchiligi yoki «deformatsiyalari» kabi), aqliy yoki jismoniy rivojlanishdagi kechikishlar va to'liq ko'rishni yoki eshitishni yo'qotishi kabi to'liq sezuvchanlik buzilishi kabi tan olingan. Biroq, boshqa hissiy nuqsonlar, aqliy salomatlik masalalari va xulq-atvor holatlari haqida kamroq ma'lumot mavjud edi.

3-diagramma. NOGIRONLIK BILAN BOГ'LIQ NUQSONLAR /O'ZGARISHLAR IN'IKOSINI TAQSIMLASH

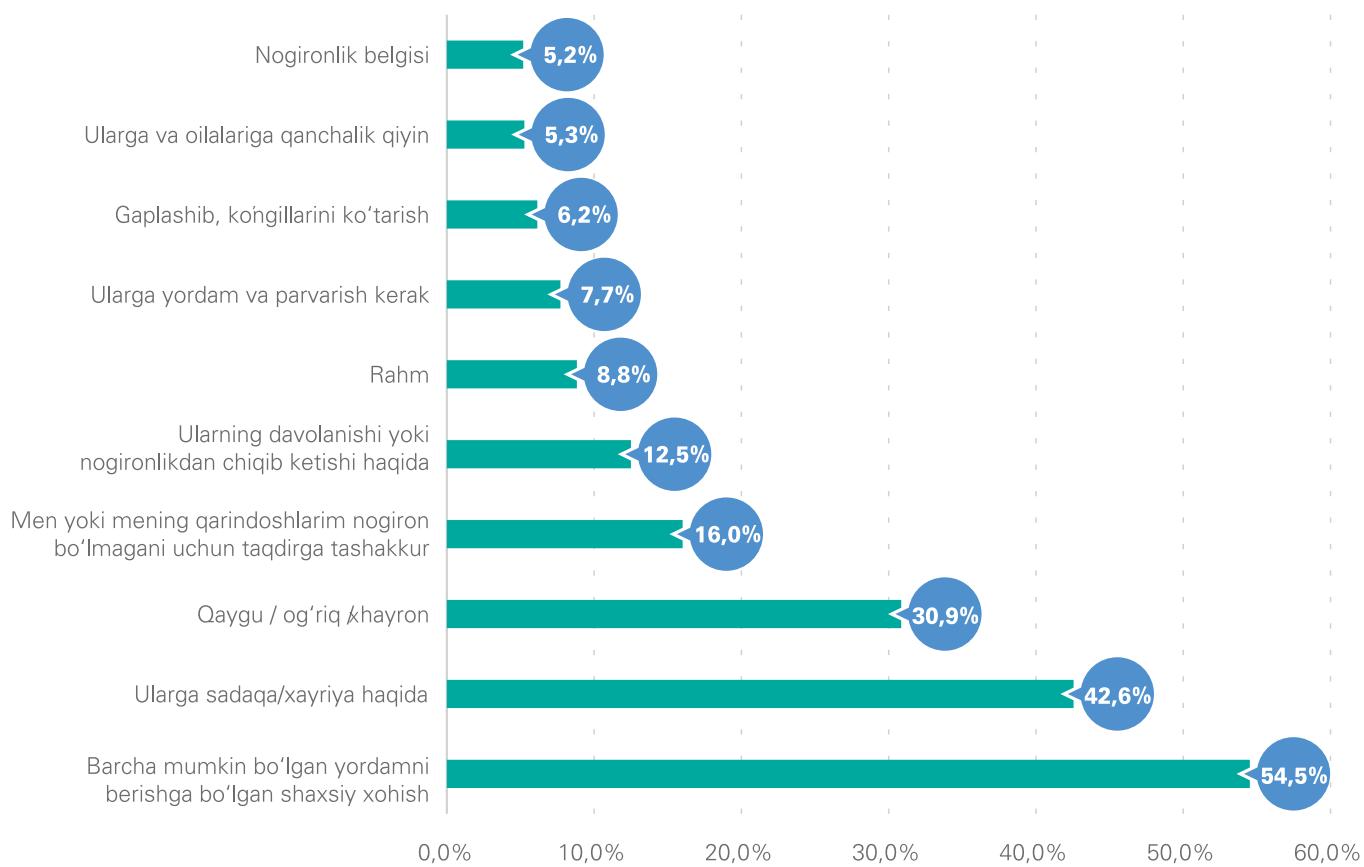
Nogiron bo'limgan kishilar nisbati

XULOSALAR

Odamlar nogironlikni asosan shaxsiy bo'Imagan yordamni ko'rsatish bilan bog'lamoqda (31 foiz), rahm-shafqat bilan (5 foiz), achinish (5 foiz), mehribonlikka ehtoyoj (22 foiz), yordam berish istagi (20 foiz). Kamsituvchi munosabat javoblarning 31 foizini tashkil qildi va nogiron kishilar rad etilishining ayrim ko'rsatkichlari mavjud edi. Respondentlarning atigi 1 foizi hurmat va tenglik munosabati bilan bog'lilqagini ko'rsatdi va faqatgina 0,2 foiz javoblar nogiron kishilarning jamiyatga integratsiyalashuvi yoki hayoti va huquqlari uchun shart-sharoitlar yaratilishi haqida qayd qilingan (4-diagramma)

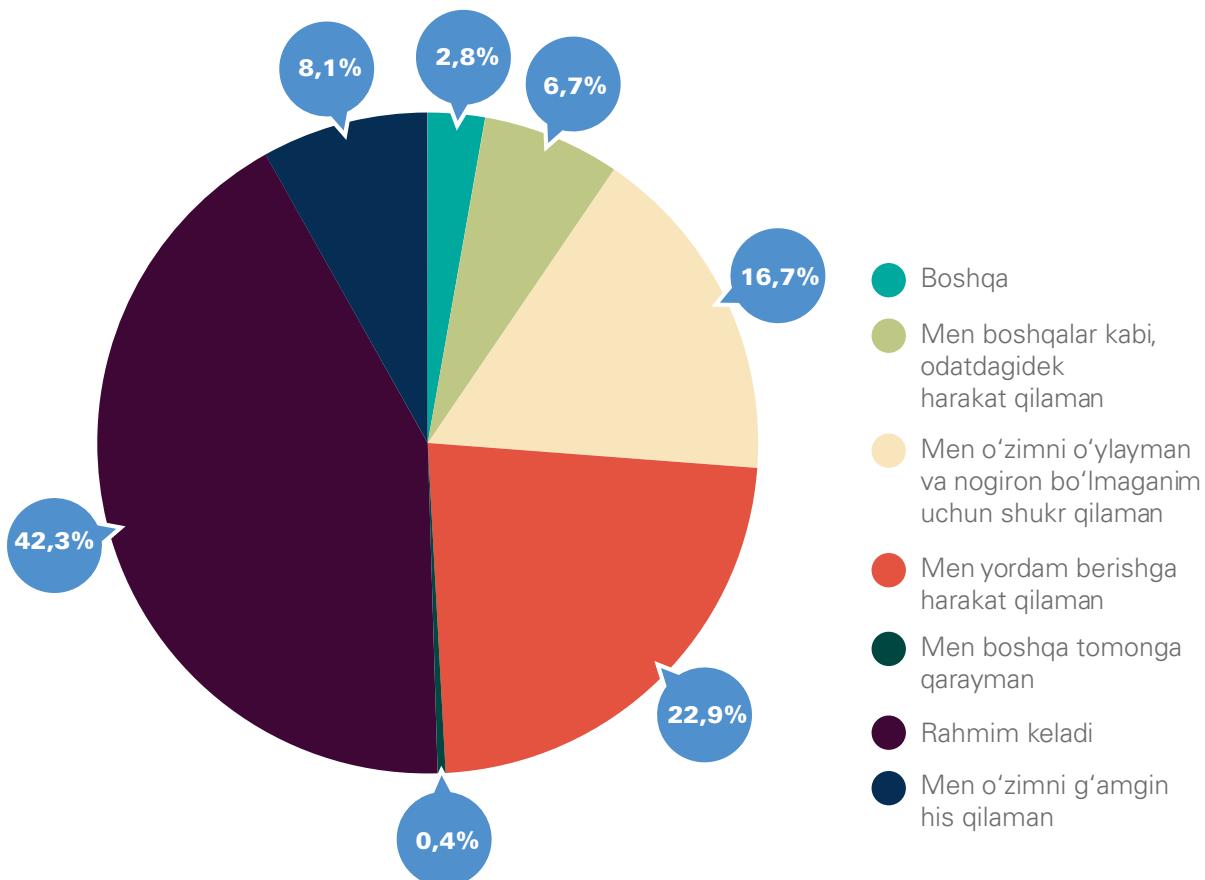
4-diagramma. NOGIRON KISHILAR HAQIDA O'YLAGANDA BIRINCHI BO'LIB KELADIGAN FIKRLARNING ENG YUQORI 10 TASI
nogiron bo'Imagan kishilar foizi

Nogiron kishilarga bo'lgan munosabat haqida so'ralganda, nogiron bo'limgan kishilarning deyarli yarmi ularga nisbatan rahm-shafqat ko'rsatishi haqida javob berdi va 23 foizi ularga yordam berishni xohlashini ko'rsatdi, har beshinchi javobda: «Men o'zim haqimda o'ylayman va nogiron bo'limganim uchun shukr qilaman», deb ko'rsatildi. So'rovda qatnashganlarning juda kam miqdori nogiron kishilarga nisbatan odatiy yondashuvga ega ekanligi aniqlandi (5- diagramma).

5-diagramma. NOGIRON KISHILAR BILAN UCHRASHGANDA SO'ROVDA QATNASHGANLARNING HIS-TUYG'ULARI

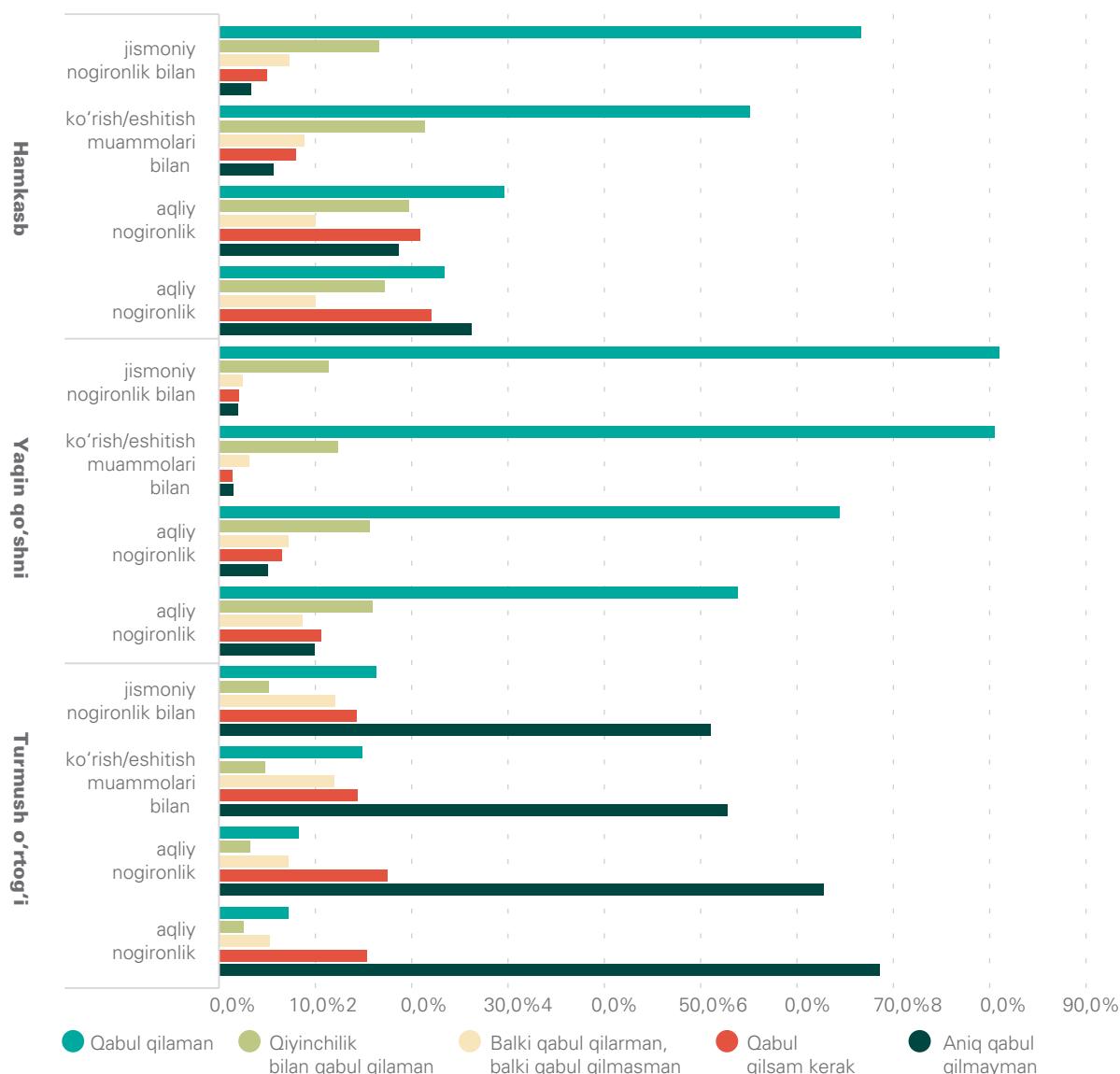
nogiron bo'limgan kishilar foizi

XULOSALAR

So'rov natijalari ijtimoiy masofa va nogironlik turiga qarab nogiron kishilarni qabul qilishning turli xil istaklarini ko'rsatdi. So'rovda qatnashganlar bildirgan fikrlarga ko'ra ular imkoniyati cheklangan kishilarni qo'shni (87 foiz) yoki hamkasb sifatida (74 foiz), lekin turmush o'rtog'i sifatida emas (20 foizi) qabul qilishlari ehtimoli ko'proq ekanligini namoyish qildi. Global tadqiqotlar bo'yicha so'rov natijalari ma'lumotlariga ko'ra, respondentlar aqliy nogiron odamlarni qabul qilishdan ko'ra jismoniy nogiron kishilarni ko'proq qabul qilishga tayyor bo'lishini ko'rsatgan (6-diagramma).

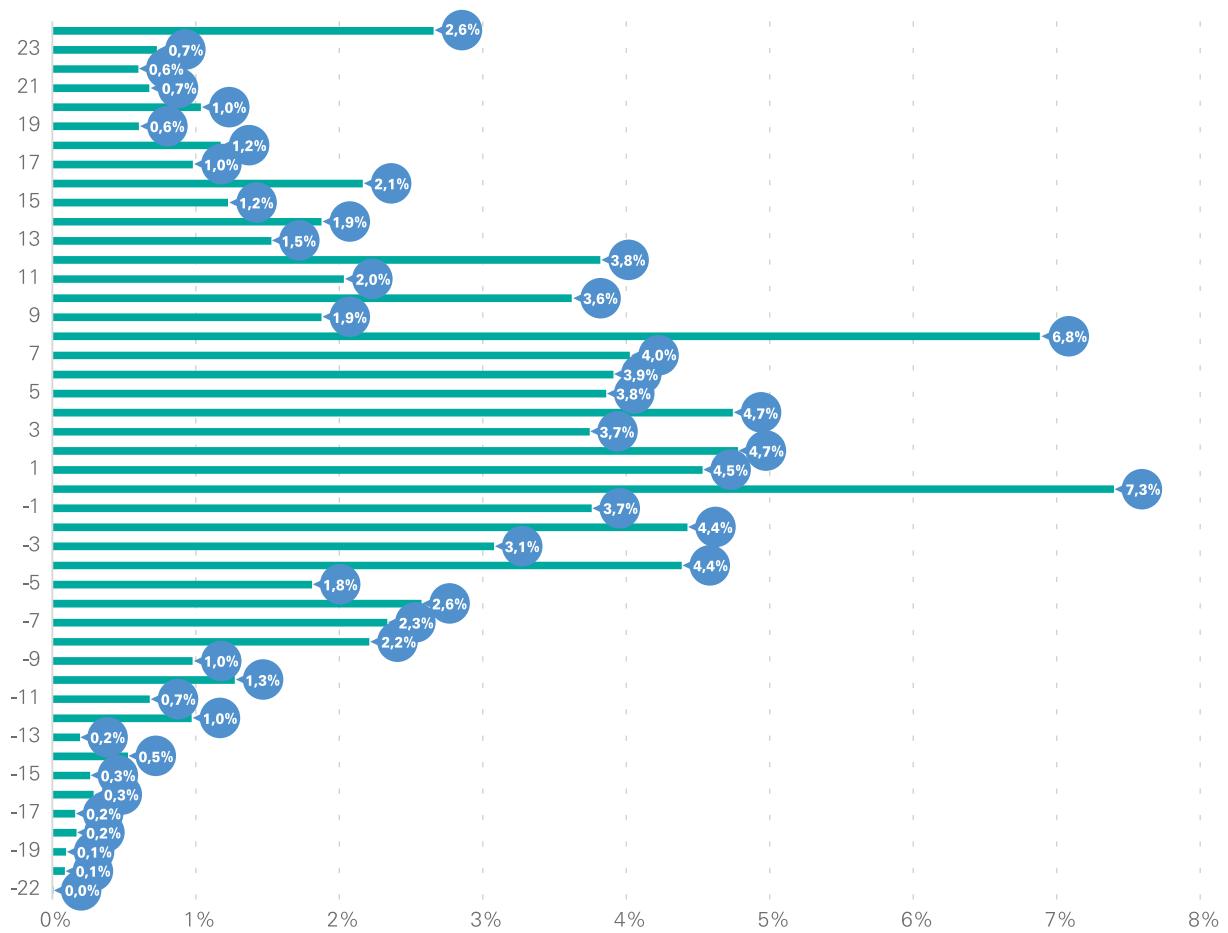
**6-diagramma. NOGIRON KISHINI QABUL QILGAN BO'LARMIDINGIZ
nogiron bo'limgan kishilar foizi**

Ijtimoiy masofa indeksining qiymati -24 va +24 orasida o'zgarib turadi. O'zbekistonda o'rtacha ballar ijobiy bo'ldi, lekin minimal darajada +3.99ga teng bo'lib, maksimal ball 16,6%ni tashkil etadi. Respondentlar orasida eng ko'p uchraydigan ko'rsatkich nolga teng bo'ldi (7-diagramma).

7-diagramma. IJTIMOIY MASOFA INTEGRAL INDEKSINING BALLARI TAQSIMOTI

Nogiron bo'limgan kishilar foizi

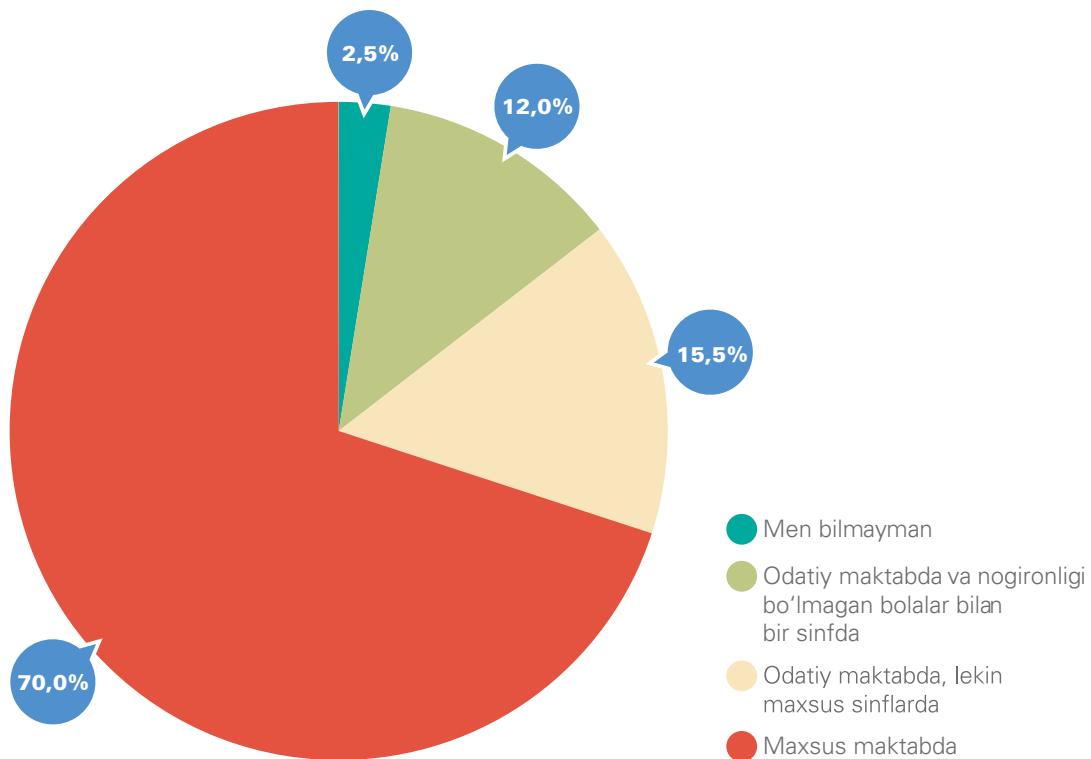

Eslatma: indeks, javob beruvchining yangi hamkasbi yoki yangi yaqin qo'shnisining ma'lum turdag'i (jismoniy, eshitish, ko'rish, aqliy zaifliklari) yoki shunday inson bilan turmush qurishi mumkinligiga nisbatan qanday javob berishiga bog'liq savollar asosida qurilgan. Javoblar quyidagi natijalarga ega: +2 = Oddiy holat sifatida qabul qilingan, +1 = qabul qildi, lekin qiyinchilik bilan, 0 = qabul qilishi mumkin, qabul qilmasligi mumkin, -1 = Aksincha, men qabul qilmayman, -2 = albatta qabul qilmayman. Bundan keyin, aloqadorlik to'g'risidagi ballar uchtaga ko'paytiriladi va xodimlar o'tasida nogironlarga nisbatan munosabatlari ikki barobar oshiriladi. Har bir respondentning ballari ushbu metodikaga asoslangan ballar yig'indisidir. Ballar -24 dan +24 gacha.

XULOSALAR

Bunday munosabat nogiron bolalarga bo'lgan munosabatga o'xshaydi. So'rovda qatnashganlarning deyarli 70 foizi ixtisoslashgan maktablar nogiron bolalarni o'qishi uchun eng yaxshi joy deb hisoblashadi (8-diagramma).

**8-diagramma. NOGIRON BOLALARNING O'QISHI UCHUN ENG YAXSHI JOYI
TO'G'RISIDA UMUMIY ME'YORLAR**
Nogiron bo'Imagan kishilarning foizi

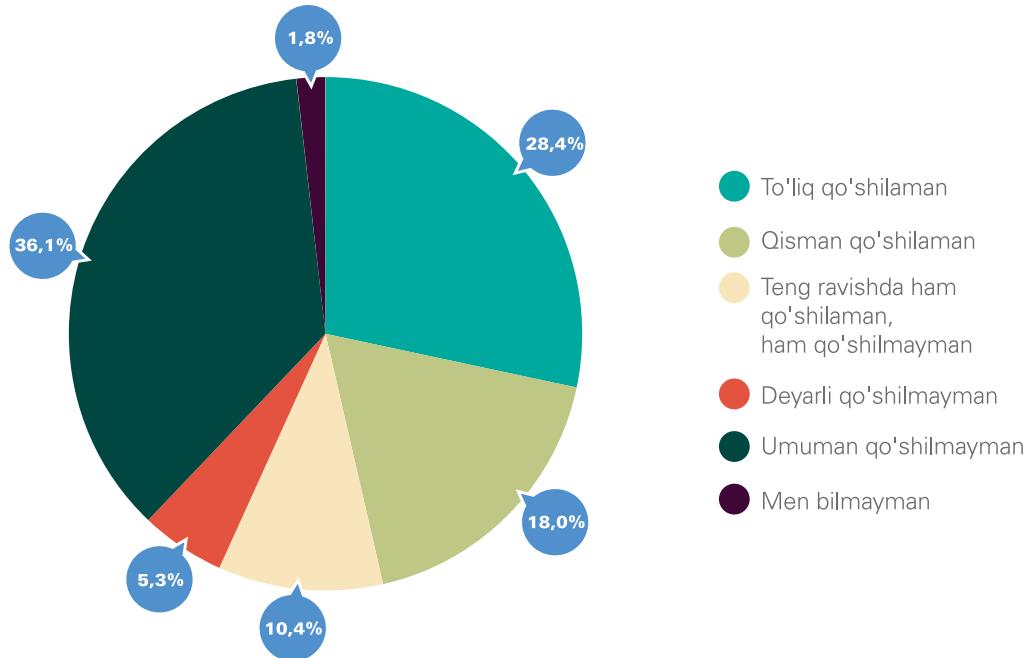

So'rovda qatnashganlarning ko'pchiligi (36 foiz) nogiron bolalar o'z oilalari o'rniga maxsus ixtisoslashtirilgan muassasalarda yashashlari kerak degan fikrga qarshi chiqqanda, har to'rtadan biridan ortig'i (28 foiz) ushbu amaliyot bilan qat'iy qo'llab-quvvatlashdi (9-diagramma). Shu bilan birga, respondentlarning ko'pchiligi ularni ixtisoslashtirilgan muassasalarga joylashtirish fikriga ko'proq qo'shiladi (41,4 foizga qarshi 46,4 foiz).

So'rالganlarning 42 foizi boqib olingan yetim nogiron bolalarning turmush sharoitida o'qish muassasalariga qaragandayaxshiroq bo'ladi deb hisoblasa, 22 foizi esa ushbu fikrga qarshi ekanligini ko'rsatgan (10-diagramma). Aqliy kasallikkarga chalingan bolalarni boqib olich imkoniyati kamroq.

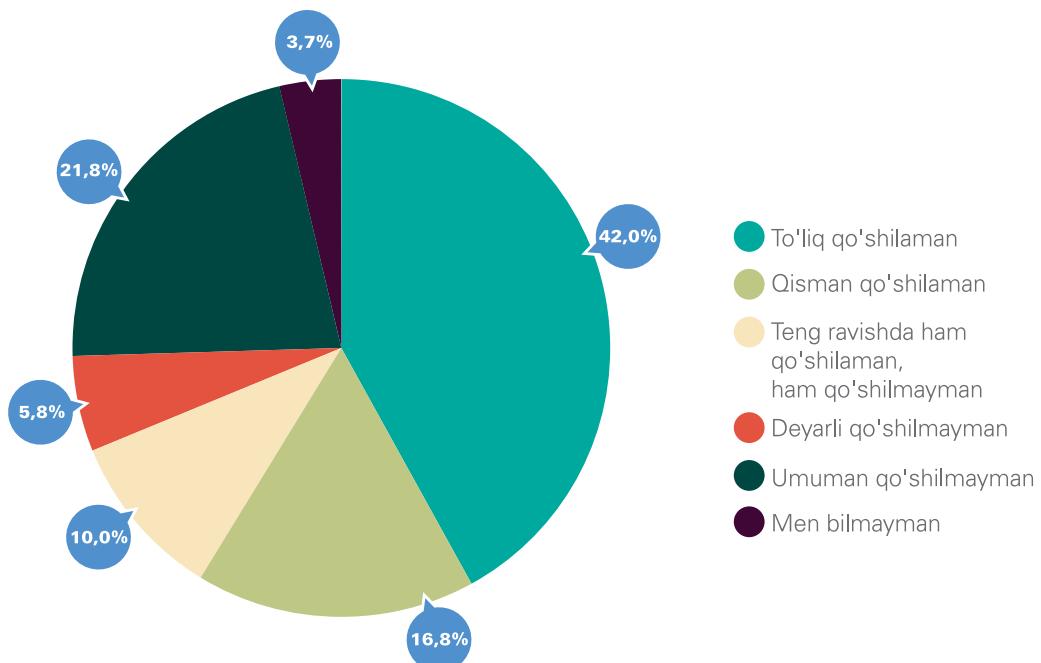
9-diagramma. NOGIRON BOLALARНИ IXTISOSLASHGAN MUASSASALARGA JOYLASHTIRISH VA ULARNING O'Z OILASIDA YASHAMASLIGI BO'YICHA DAV-LAT ME'YORLARI

Nogiron bo'limgan kishilarning foizi

10-diagramma. MAXSUS MUASSASADA EMAS, BOQIB OLGAN OTA-ONA QARAMOG'IDA YASHOVCHI NOGIRONLIGI BO'LGAN BOLALAR BO'YICHA DAV-LAT ME'YORLARI

Nogiron bo'limgan kishilar foizi

Qonunchilik, tenglik vaadolat

Hukumatning Nogironligi bo'lgan kishilar huquqlari to'g'risidagi konvensiyani ratifikatsiya qilish jarayonini boshlashi bilan bog'liq ijobjiy harakatlariga qaramasdan, O'zbekistonda nogironligi bo'lgan kishilarning yarmidan ko'pi nogiron bo'limgan kishilar bilan bir qatorda o'z huquqlaridan foydalanishi haqida aytgan.

Hozirgi vaqtida huquqiy choralar nogironlarni kansitilishdan himoyalashga imkon bermaydi, aksincha ular nogiron kishilarni chetga chiqarib qo'yadi.

Aqliy va intellektual nogironlik odatda huquqiy salohiyatni yo'qotish uchun sabab sifatida keltiriladi. Nogironligi bo'lgan kishilarga nisbatan amaldagi qonunchilikning erkin talqin qilinishi nogironlar haqidagi qarorlarni boshqalar qabul qilishiga imkon yaratadi.

Imo-ishora tili O'zbekistonda rasmiy til sifatida tan olinmagan va karlarning madaniy aniqlanishi qo'llab-quvvatlanmaydi.

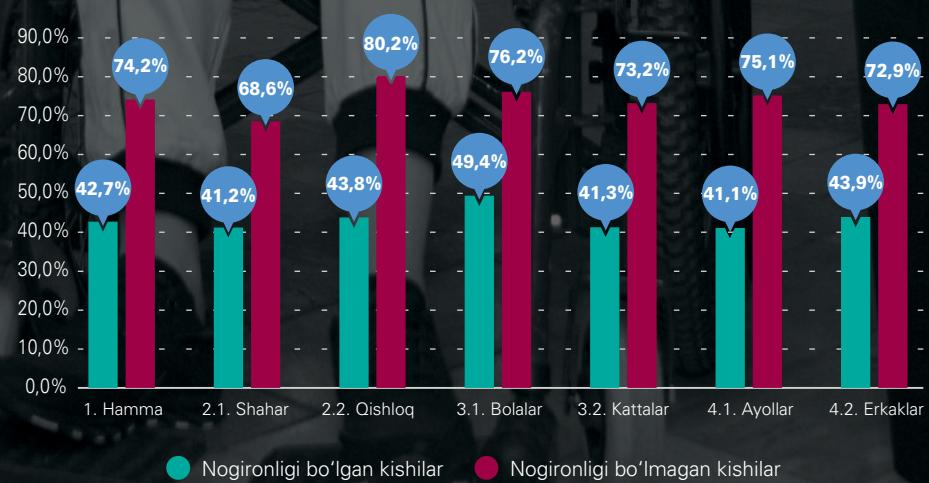
Nogiron kishilarning faqatgina kichik bir qismigina nogironlik to'g'risidagi qonun hujjatlardan xabardor.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yaqinda qabul qilingan farmoni¹ qator muhim jarayonlarni, shu jumladan, nogironligi bo'lgan kishilar huquqlari bo'yicha keng qamrovli qonun loyihasini va davlat dasturini² ishlab chiqishni iltimos qildi. Eng muhimi, Prezident farmoni O'zbekiston Respublikasi tomonidan Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyani ratifikatsiya qilish bo'yicha uzoq davom etadigan jarayonni boshlab berdi.

¹ "Nogironligi bo'lgan kishilarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" Dekabr 2017.

² "Nogironligi bo'lgan kishilarni qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish hamda ularning huquq va erkinliklarini himoya qilish kafolatlarini kuchaytirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi".

11-diagramma. **HUQUQDAN FOYDALANISHDAN QONIQISH**
O'zları (yoki ularning farzandlari) o'z huquqlarini to'la-to'kis his qilayotganlarini
bildirgan odamlar ulushi

Biroq, amaldagi milliy qonunchilik nogironligi bo'lgan odamlarni ochiqchasiga himoya qilmaydi va ba'zan istisno etishni keltirib chiqaradi. Nogironlik kamsitishlarga yo'l qo'ymaslik uchun qonuniy ravishda himoyalanganlar orasida bevosita ishtirok etmaydi. Nogironlik belgisi bo'yicha kamsitishlardan himoya qilish bo'yicha huquqiy choralar kiritilganda, «kamsitish» yetarli darajada aniqlanmagan.

So'rov natijalari shuni ko'ssatadiki, bugungi kunda nogironlarning 43 foizi O'zbekiston Konstitutsiyasi va qonunlarida belgilangan huquqlardan to'liq foydalanish huquqiga ega ekanliklarini his qiladi; bu nogiron bo'Imagan kishilarning 74 foizidan farq qiladi (11-diagramma).

Huquqiy salohiyatni tan olmaslik, «aqliy va intellektual nogironlik sababli» vasiyning tayinlanishi va qaror qabul qilish jarayoni standart jarayonlar bo'lib, fuqarolarni qonuniy nochor qilish uchun ishlatilishi mumkin. Fuqarolar sud majlisiga faqat «iloji bo'lsa, uning sog'lig'ini hisobga olgan holda» sharti taklif qilinar ekan, bu holat nogironligi bo'lgan kishilarning huquqiy imkoniyatlarini yo'qotish xavfini yaratadi.

Xuddi shu tarzda, Dori vositalari va farmatsevtika faoliyati to'g'risidagi qonun qonuniy salohiyatga ega bo'Imagan shaxslarni ota-onalari yoki qonuniy vasiylarining yozma roziliqi asosida farmatsevtik yoki tibbiy mahsulotlarning klinik tadqiqotlarida ishtirok etishiga ruhsat beradi, ulardan esa faqat imkonи boricha rozilik hujjatining shakliga imzo chekib, sanani belgilash talab qilinadi. Bu holat Nogironligi bo'lgan kishilar huquqlari to'g'risidagi konvensiyaning 15(1)-moddasiga tamomila ziddir.

Imo-ishora tili rasmiy til sifatida tan olinmagan, karlarning til va madaniyatiga oid aniqlash choralar ham mavjud emas.

Milliy qonunchilikda amal qiladigan nogironlikning tibbiy modeli nogironlarni e'tibordan chetda qolishiga olib kelmoqda; ta'lim bilan bog'liq huquqiy til nogironlarning maxsus ehtiyojlari» haqida gapiradi va «kasallik» va

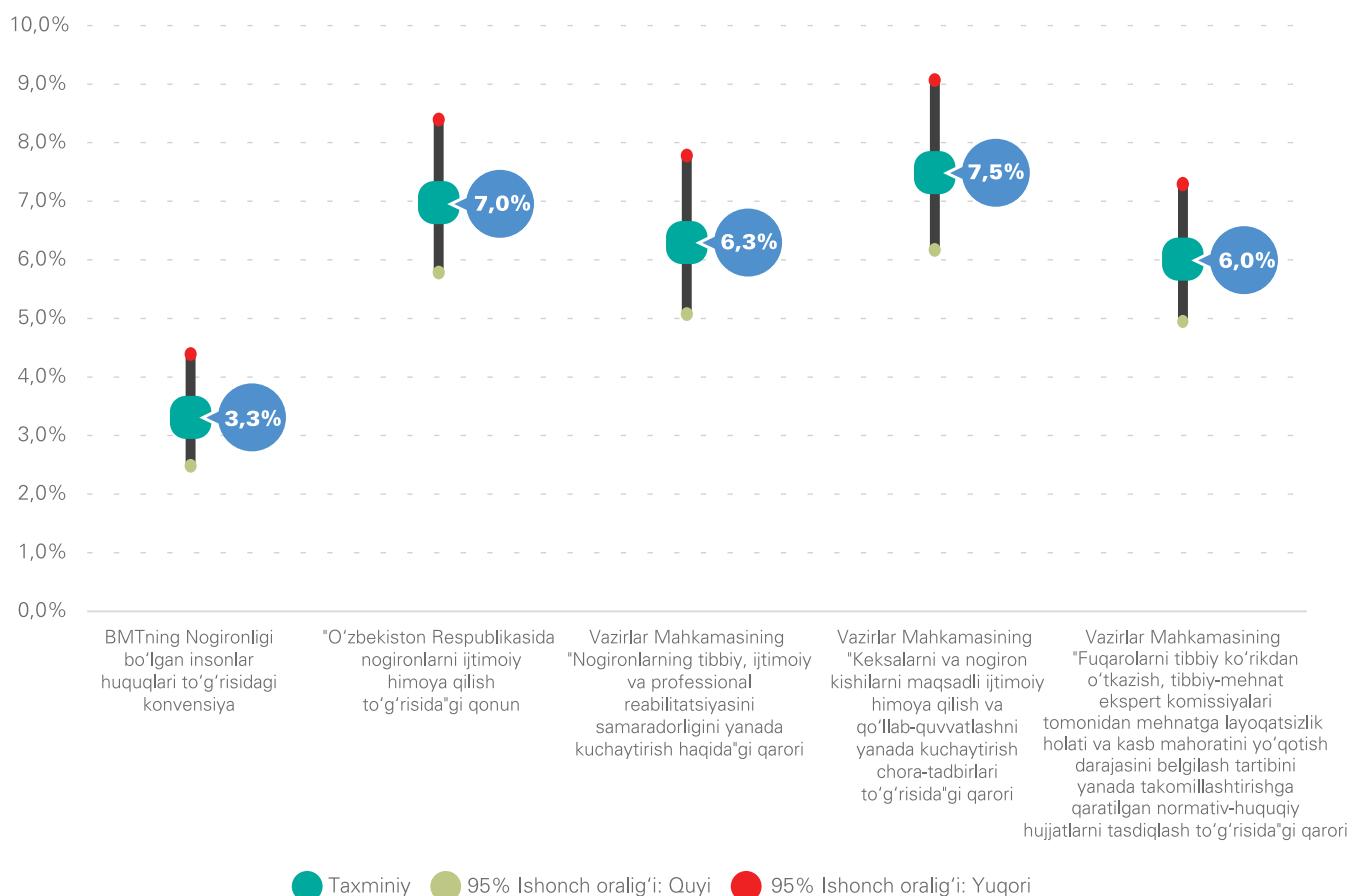
«buzilish»ga urg'u beradi. Nogiron bolalar odatda bemor deb ta'riflanadi. Qonunchilik «maxsus» va «ajratilgan» ta'limning turli shakllariga qaratilgan va nogiron bolalarning boshqa bolalar kabi bir xil sifatli ta'limdan foydalanish huquqiga ega bo'lishiga, ishtirok etishiga yoki ta'minlanishiga hech qanday asos ta'minlanmagan.

Ko'pgina hollarda umumiy maktablarda ta'lif olish imkoniyatidan foydalanich uchun nogironligi mavjud bo'lgan bolalar va yoshlar uchun maxsus komissiya tavsiysi talab etiladi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, nogironlarning faqat 3-7 foizigina o'z huquqlari to'g'risidagi asosiy qonunlardan xabardor bo'lgan (12-diagramma).

12-diagramma. NOGIRONLIK BILAN BOG'LIQ HUQUQLAR TO'G'RISIDAGI BILIMLARNING TARQALISHI

Nogironlik bilan bog'liq qonun hujjatlari bilan tanish bo'lgan nogironlarning (nogiron bolalarni parvarish qiluvchilar) foizlari.

Foydalanish huquqi

Mavjud bo'lgan uy-joy, transport, aloqa va hokazolarni tartibga solishga oid qonun hujjatlari mavjud. Biroq, foydalanish talablariga rioya qilmaslik uchun jarimalar samarasiz va barqaror emas. Shu sababli, yaxshilanishlarga qaramay, ko'pchilik foydalanuvchilar ish joylariga, xizmatlarga va uylarga kirishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda va ko'pchilik harakatlanish uchun xususiy transport vositalaridan foydalanishga majbur bo'lmoqdalar.

Milliy qonun hujjatlarida transportdan foydalanish, aloqa ob'yektlari va vositalarining mavjudligi masalalari tartibga solingan va uy-joy va ijtimoiy infratuzilmalardan foydalanish, loyihalashtirish, qurish va infratuzilmani modernizatsiya qilish bo'yicha qoidalar mavjud. Biroq, bu boradagi rivojlanishga qaramay, nogironlarning huquqlari, majburiyatları, xizmatları yoki manfaatlarını hisobga olgan holda, keng tarqalgan ma'lumotlarning yetishmasligi (har qanday shaklda) mavjud.

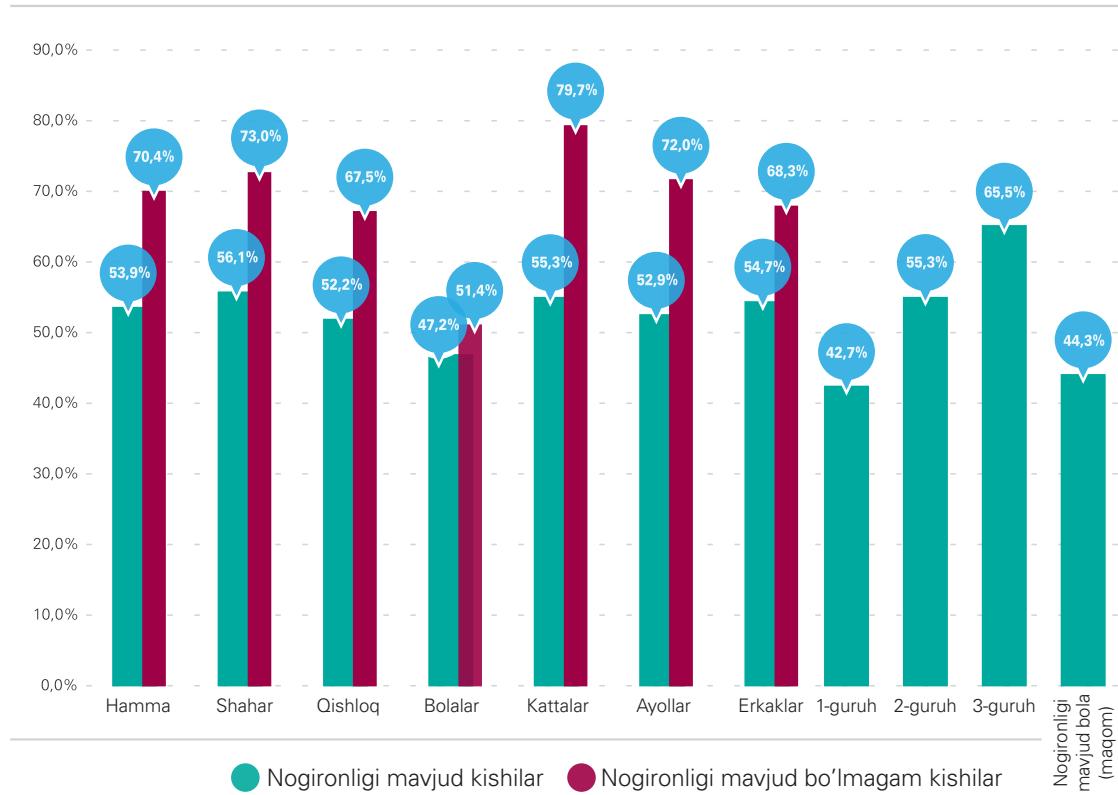
So'rov natijalariga ko'ra, nogiron kishilar (53,9 foiz) uchun zarur axborot, nogironligi bo'lmanan kishilarga (70,4%) zarur ma'lumot nisbatan kamroq mavjud (13-diagramma). Bundan tashqari, rasmiy imo – ishora va muqobil va kengaytirilgan aloqa vositalari mavjud emas, muloqot qilishda qiyinchiliklar mavjud.

Milliy qonunchilik hujjatlarida transport va boshqa ijtimoiy infratuzilmaga kirish talablariga rioya qilmaslik uchun jarima belgilanadi. Biroq, bular asosan samarasiz va barqaror emas. Nogironligi bo'lgan foydalanuvchilar maktablar, shifoxonalar, ish joylari, xizmatlar (pochta aloqasi, kino va savdo ob'ektlari) va uy-joylar kabi muhim ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan joylarga yetarlicha kirish imkonini yo'qligini bildiradi. Respondentlarning 60 foizdan kamroq'i ushbu joylarga kirish ular uchun oson yoki nisbatan oson deb javob bergenlar (14-diagramma).

Yengil avtomobillar va marshrutkalardan tashqari, ko'pincha xususiy avtomobilarga va taksi xizmatlariga qaram bo'lgan nogironlarga transportdan foydalanish imkoniyati cheklangan (15-diagramma).

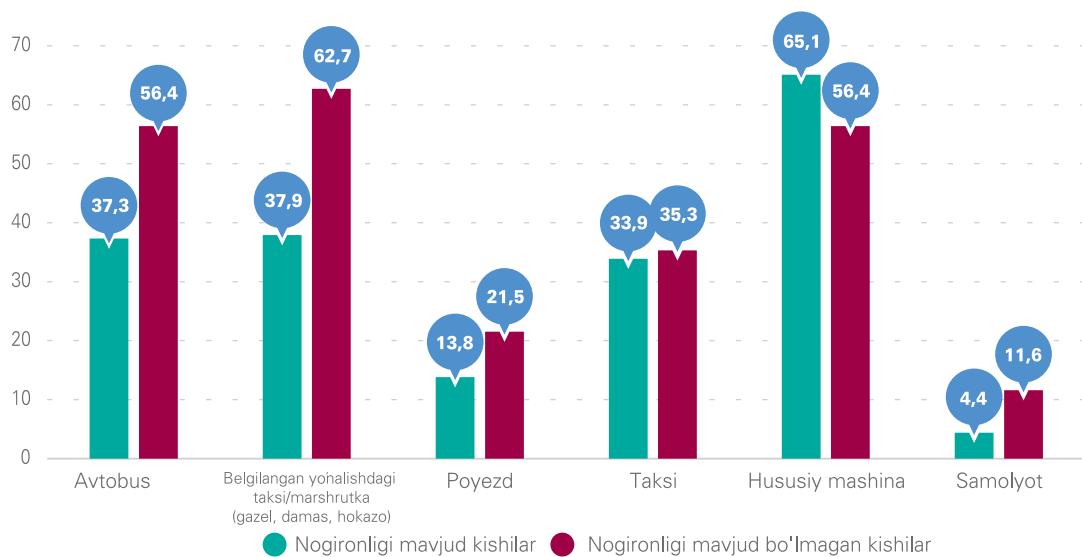
13-diagramma. AXBOROTDAN FOYDALANISH IMKONIYATI

O'zlari (bolalar) uchun zarur bo'lgan axborotdan to'liq foydalanishga ega bo'lgan odamlarning (bolalarga parvarish qiluvchilarining) foizi

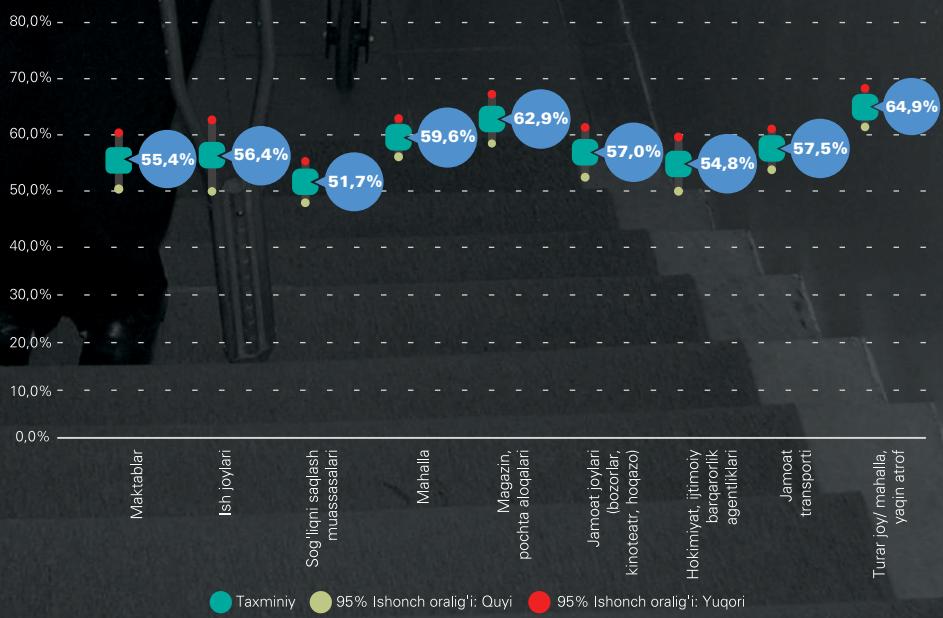
15-diagramma. TRANSPORT VOSITALARIDAN FOYDALANISH

Turli transport vositalaridan foydalangan odamlar ulushi

14-diagramma. JISMONIY MUHITNING QULAYLIGI

Muassasalarga hamrohsiz kirish va mos ravishda xizmatlardan foydalanishni oson yoki nisbatan oshon deb javob bergan nogiron kishilarning foizi

Mustaqil turmush tarzini kechirish va madaniy, dam olish, ko'ngilochar, sport tadbirlarida ishtirok etish huquqi

Mustaqil yashashga oid ko'plab Nogironligi bo'lgan kishilar huquqlari to'g'risidagi konvensiya shartlari O'zbekiston qonunchiligiga kiritilishi lozim. O'zbekiston qonunchiligi hozirda nogironlarning jamiyatga qo'shilishi yoki ularning ishtirokini osonlashtirish borasidagi huquqlarini tan olmayapti.

Mustaqil yashashni qo'llab-quvvatlashning o'rнига, ixtisoslashtirilgan muassasalarga mablag' ajratiladi. Uyda yashashni tanlaganlar orasida deyarli hech kim davlatdan yordam olmaydi.

Nogironlarning juda kamchiligi uyda parvarish qilinadi va ularning aksariyat ko'pchiligi ko'rsatilgan xizmatlar uchun o'z yonidan to'laydi.

Uyda asoslangan qo'llab-quvvatlash faqat mehnatga layoqatli qarovchiga ega bo'limgan nogironligi bo'limgan kishilarga beriladi. Bu holat esa, ushbu qarovchilar boshqa ish izlashiga to'sqinlik qiladi. Ruhiy va yuqumli kasallikkarga chalingan odamlar uy sharoitida parvarish qilinish huquqiga ega emaslar.

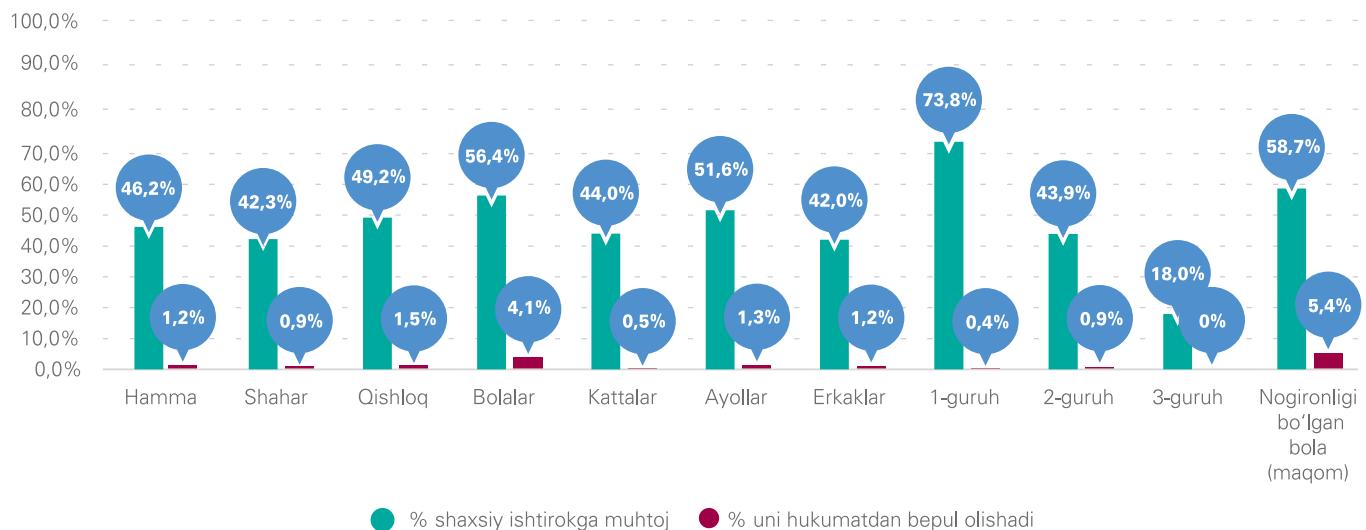
Nogiron kishilarning to'rtdan bir qismiidan kamrog'i dam olish tadbirlarida ishtirok etadi va ular (va ularning ota-onalari /qarovchilari) umumiyoj tadbirlarda cheklangan tarzda qatnashadi.

«Mustaqil hayot», «jalb qilinish va ishtirok etish», «shaxsiy yordam» kabi Nogironligi bo'lgan kishilar huquqlari to'g'risidagi konvensiyada ko'zda tutilgan asosiy tushunchalar va konsepsiylar, O'zbekiston qonunchiligidagi to'liq aks ettirilishi kerak. Bundan tashqari, nogiron kishilarning mahalliy hamjamiyatda to'liq qatnashish huquqi amalga oshirilmagan. Mavjud bo'lgan talablarga muvofiq nogironlarning mustaqil hayot kechirishiga imkon bermaydigan to'siqlarni bartaraf etish bo'yicha amaliy yechimlarni aniqlash uchun yetarli darajada malakali mutaxassislarni taqdim etish bo'yicha davlat majburiyatlarini o'z ichiga olmaydi. Shuningdek odamlar uchun murakkab aloqa ehtiyojlarini ta'minlash maqsadida tegishli yordam berish, ular o'zlarining tanlovlari, qarorlar va imtiyozlarni ishlab chiqish va hisobot berishlari uchun sharoit yaratish lozim.

XULOSALAR

Mustaqil yashash tushunchasi qonunchilikdan chetda qolgan. Kattalarni ham, bolalarni ham muassasalarga joylashtirish, nogironlarga, qo'llab-quvvatlashga muhtoj odamlar uchun standart muolajadir va uyga xizmat ko'rsatish nogiron kishilarning hozirgi hayotida mavjud emas. So'rov ishtirokchilarining 48,2 foizi (16-diagramma) o'zlarining shaxsiy yordamga muhtojligini ko'rsatib, haftasiga o'rtacha 86 soat shaxsiy yordamni talab qildilar. Ulardan faqat nogironligi bo'lgan respondentlarning atigi 1,2 foizigina davlatdan uyda shaxsiy yordam olishga muvaffaq bo'lishgan.

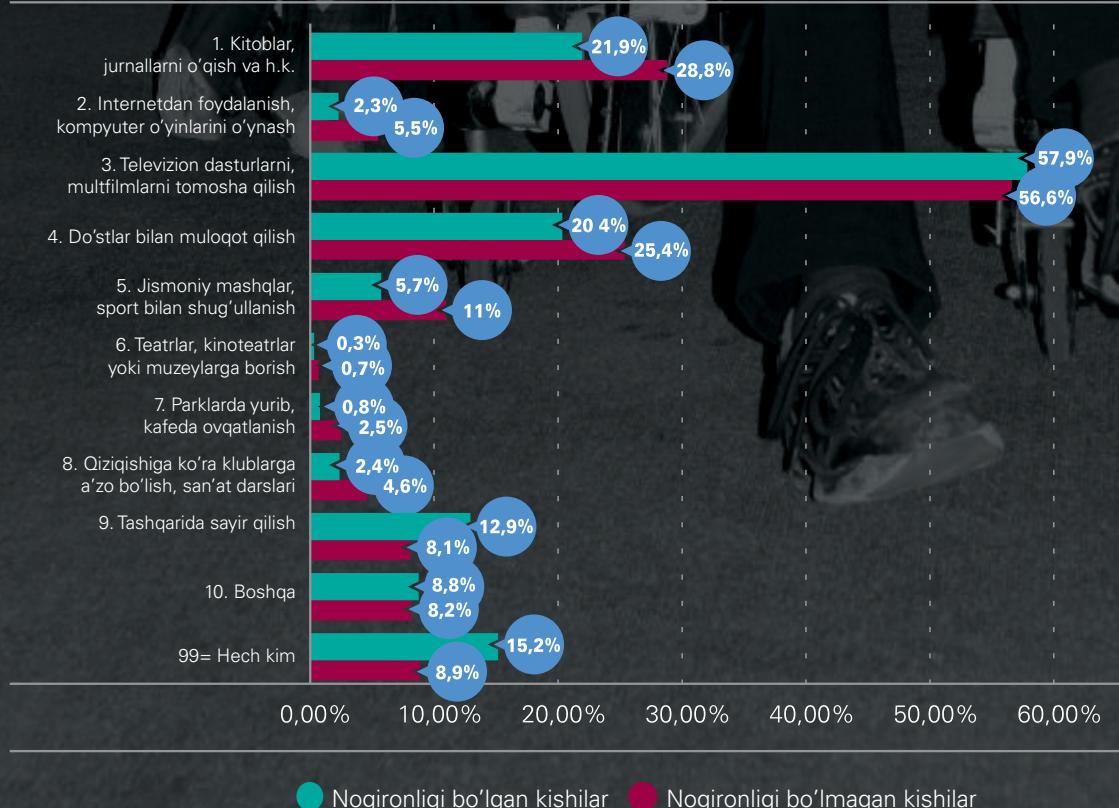
16-diagramma. SHAXSIY YORDAMGA MUHTOJLIK
nogironlarning foizlari

Nogironligi bo'lgan kishilar orasida sport va jismoniy mashqlar qiladigan, teatrلarga, kino va muzeylarga tashrif buyuradigan, sevimli mashg'ulotlariga qatnaydigan insonlar soni nogiron bo'limgan va yuqoridagilar bilan shug'ullanadigan kishilarga nisbatan ikki baravar kamroq. O'zbekiston madaniyatida asosiy ijtimoiy ko'ngilochar joylar sanalmish kafe va boshqa ovqatlanish joylarida nogironligi bo'lgan kishilar uch marotaba kam ovqatlanishadi (17-diagramma).

Umuman olganda, nogiron kishilar va nogiron bolalari bor bo'lgan kattalar boshqa odamlar bilan muloqot qilish maqsadida o'z uylarini kamdan-kam holatlarda tark etadilar. Bu o'zbek madaniyatida asosiy ko'ngilochar sifatida keng ko'lamda kafe va restoranlarda ijtimoiy tadbirdorda qatnashishni ham o'z ichiga oladi.

17-diagramma. O'YIN-KULGI, DAM OLİSH YOKI SPORT TADBIRLARIDA ISHTIROK ETISH
Nogironligi bo'lgan va bo'Imagan kishilar foizi

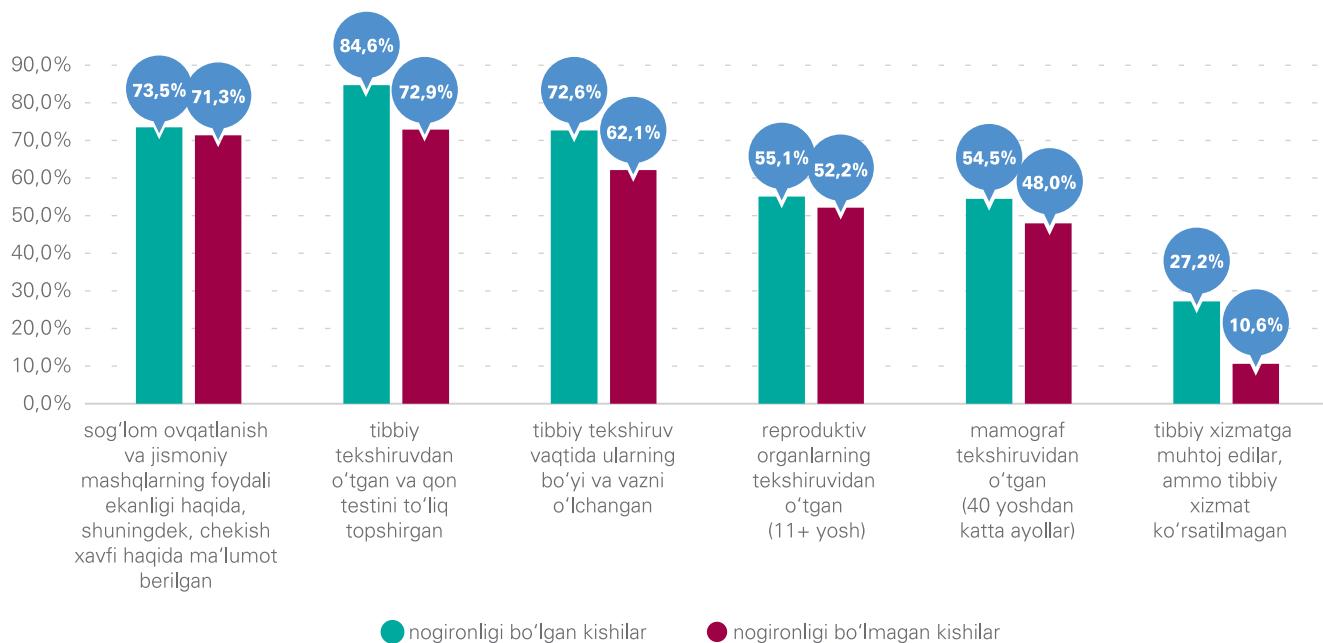

Sog'lom bo'lish huquqi

Nogiron kishilar tibbiy tekshiruvlardan o'tishi holatlari kamroq uchraydi va nogironligi bo'lgan kishilarning chorak qismi zarur tibbiy xizmatdan bahramand bo'lish imkoniyatiga ega emas, hamda belgilangan dori-darmonlardan foydalanish imkoniyati yo'qligi haqida xabar beradi. Buning sababi, tegishli tibbiy xizmatlar, dori-darmonlar va transport vositalari uchun to'lash imkoniyati yo'qligi va ushbu xizmatlardan foydalanishga imkon beradigan ma'lumotlarning yetishmasligi.

Tibbiy model tibbiy xizmatdan foydalanish imkoniyati va sifatini ta'minlashni talab qiladi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadi, nogiron kishilarga qaraganda turli tibbiy tekshiruvlarning tarqalishi nogiron bo'Imagan kishilarning qariyb 8 foizini tashkil etadi va nogironlarning to'rt nafaridan biri tibbiyyordam olishni talab qilmaydi, nogiron bo'Imagan kishilar orasida esa bu ko'rsatqich oñdan bir kishidan iborat (18-diagramma).

18-diagramma. NOGIRONLIGI BO'LGAN VA NOGIRONLIGI BO'LМАGAN KISHILAR (UMUMIY SONIDAN) FOIZI

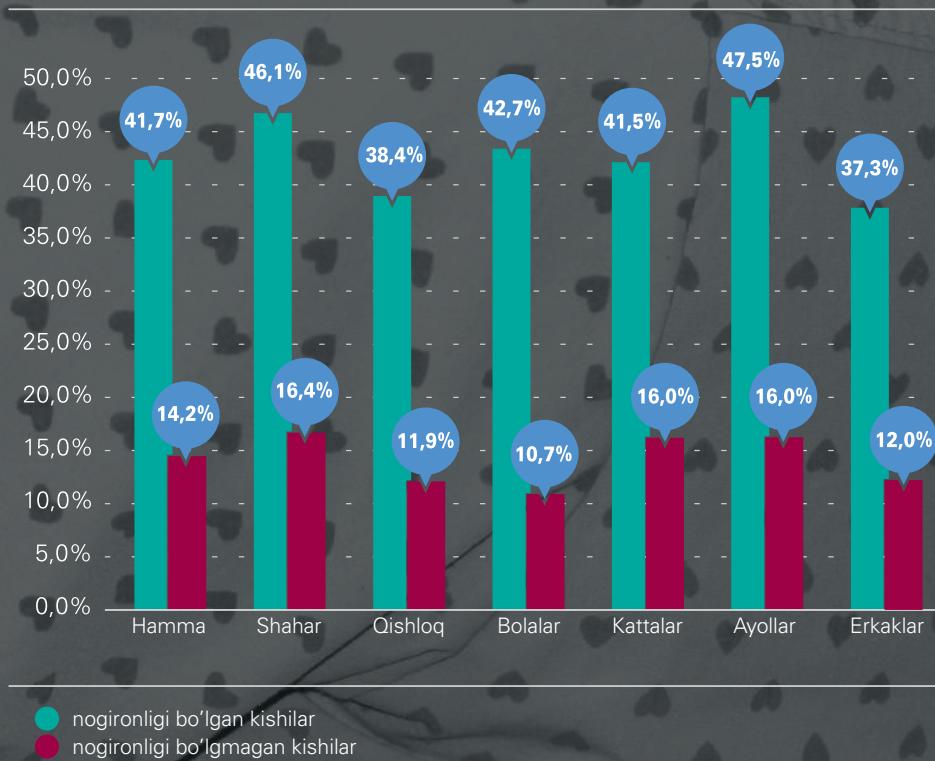

© O'zbekistonda BMT TD

Nogironligi bo'lgan kishilar yozilgan dori-darmonlar bilan ta'minlanish ehtimoli uch barobar kam (19-diagramma). Garchi imtiyozlar va imkoniyatlar to'g'risidagi qonunchilik nogiron kishilarga barcha darajalarda bepul sog'liqni saqlash xizmatlarini taqdim etsa-da, sog'liqni saqlash sohasidagi to'sqinliklar tekshiruv/diagnostika; shifokor xizmatlari; dorilar; va transport xizmati uchun to'lashga pullari yo'qligidadir. Nogironligi bo'lgan kishilar, nogironligi bo'lmasan kishilarga nisbatan ikki barobar ko'p (5 foiz) insonlar tibbiy xizmatni olish uchun qaerga borish kerakligini bilmaganligini xabar qildilar.

19-diagramma. ASOSIY DORI-DARMONLARNI OLİSH IMKONIYATINING YO'QLIGI

Shifokor tomonidan tavsiya etilgan dori-darmonlarga muhtoj bo'lgan, ammo baland narxi tufayli harid qila olmagan, nogironligi bo'lgan va nogironligi bo'lmasagan kishilarning ulushi

Reabilitatsiyadan o'tish huquqi

Bir qator reabilitatsiya xizmatlari taqdim etilishiga qaramay, individual reabilitatsiya rejalari muntazam ravishda o'tkazilmaydi va tegishli xodimlar ularni yozish uchun yetarlicha tayyorlanmagan. Tibbiy bo'limgan moslashuv xizmatlarning mavjudligi juda kam.

O'zbekistonda erta aralashuv xizmatlari hozircha yaxshi rivojlanmagan va oilalarga oid ma'lumotlar juda cheklangan. Bu nogiron bolalarning uzoq muddatli rivojlanishiga zarar yetkazadi.

Hukumat nogironlarga texnik va yordamchi reabilitatsiya vositalarini taqdim etmoqda, biroq ularga muhtoj nogiron odamlarning barchasi ham bunday vositalardan bahramand bo'la olmayaptilar.

Reabilitatsiya jarayoni Shaxsiy Reabilitatsiya Rejası (ShRR) asosida amalga oshiriladi. Ko'p tomonlama yondashuv bo'lmasa, ShRR ularni yozish uchun maxsus tayyorlanmagan shifokorlar tomonidan tayyorlanadi. So'ralganlarning atigi 37,3 foizi ShRR olganini ma'lum qilganlar; 50 foizi ShRR borligi haqida xabardor emas, 17,9 foizi esa, ularning birortasini ham olgani yo'q. Nogiron bolalar va so'ralgan oilalar reabilitatsiya dasturlarining aralashmasi haqida xabar qildilar, ammo ulardan hech kim ShRR haqida xabar bermadilar.

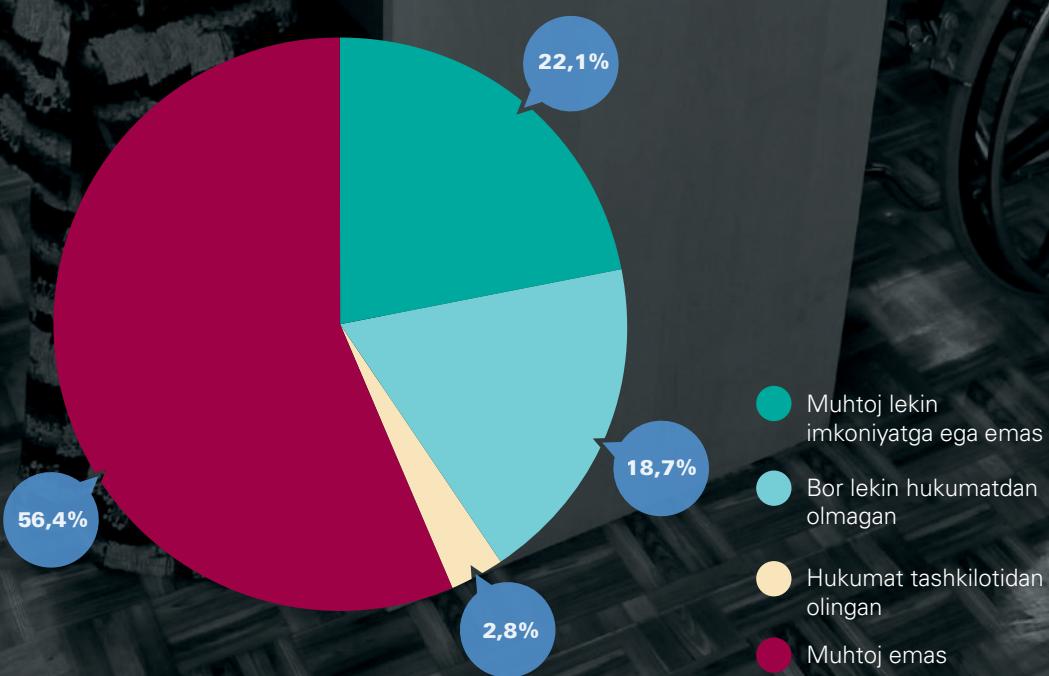
Ijtimoiy reabilitatsiya bir qator psixologik, ta'lim va madaniy-huquqiy yordamni taqdim etishga mo'ljallangan. Biroq, bu haqda suhbatlar davomida habar qilinmadи, bu esa o'z navbatida past xabardorlik va tibbiy bo'limgan reabilitatsiya xizmatlarining qamrovi past darajada ekanligining ko'rsatkichidir.

Nogironlikka samarali javob berish erta aralashuv xizmatlari, baholash va dalillarga asoslangan ta'lim va ijtimoiy tashabbuslar uchun ko'ptomonlama va yaxlit yondashuvlarni talab qiladi. O'zbekistonda buni yengish uchun qonunchilik va konseptual tizimlar hali mavjud emas. Aloqa va axborot mavjud bo'limganda, oilalar sog'liqni saqlash va reabilitatsiya xizmatlarini qidirishlari kerak. Rivojlanishida muammolarga duch kelgan nogiron bolalarga g'amxo'rlik qilish uchun maslahat xizmatlari mavjud emas. Tegishli protokol va standartlar ham mavjud emas, va sog'liqni saqlash tizimining inson resurslari erta rivojlanish skrining usullari bo'yicha yetarli imkoniyatlarga ega emas.

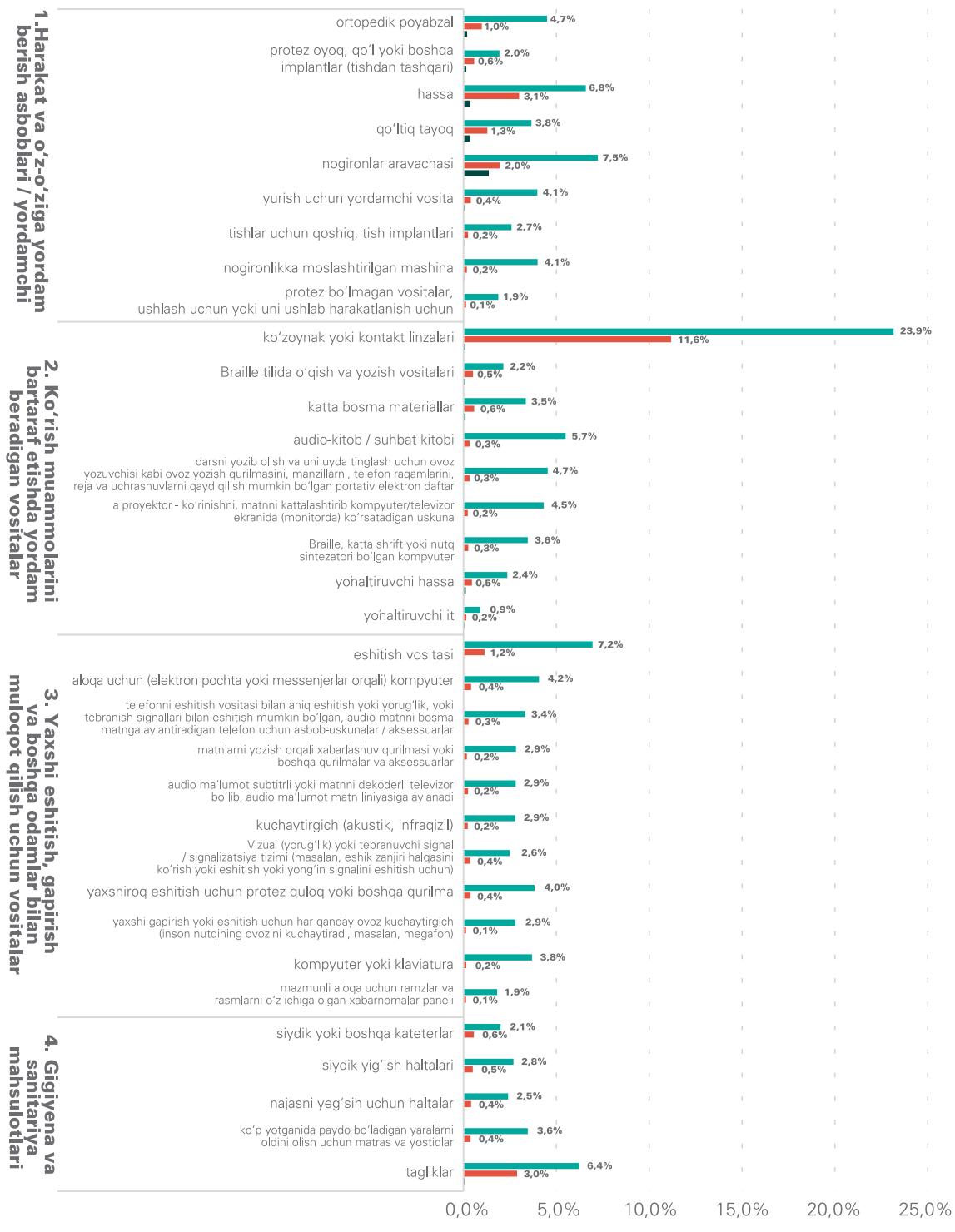

SHAXSIY YORDAM VOSITALARI VA MAHSULOTLAR ZARURLIGI VA ISHLATILISHI

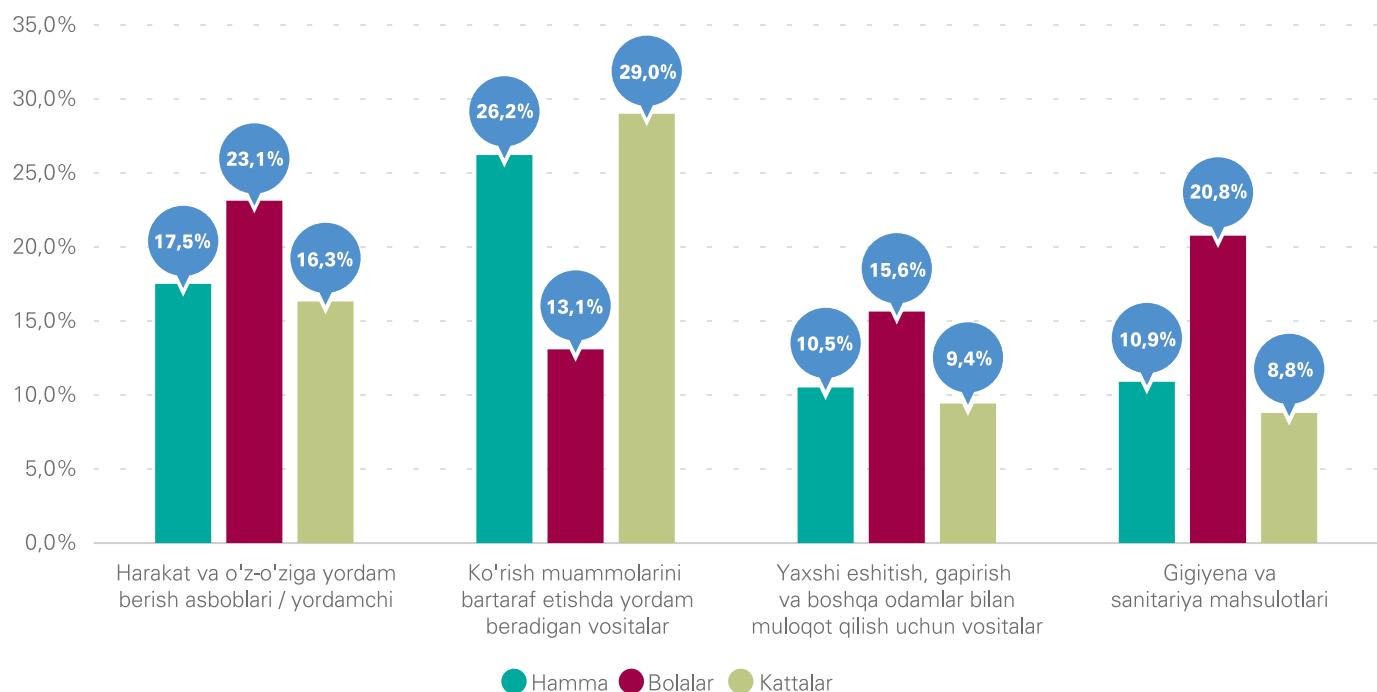
Nogironligi bo'lgan kishilar soni

**20-diagramma. NOGIRONLIGI BO'LGAN KISHILARNING (ULARNING UMUMIY SONIDAN)
KERAKLI MAHSULOT YOKI YORDAMCHI VOSITALARIGA EGA BO'LGANLARNING ULUSHI**

21-diagramma. NOGIRONLIGI BO'LGAN KISHILARNING (ULARNING UMUMIY SONIDAN) YORDAM VOSITALARIGA VA MAHSULOTLARGA MUHTOJ BO'LGANLAR FOIZI

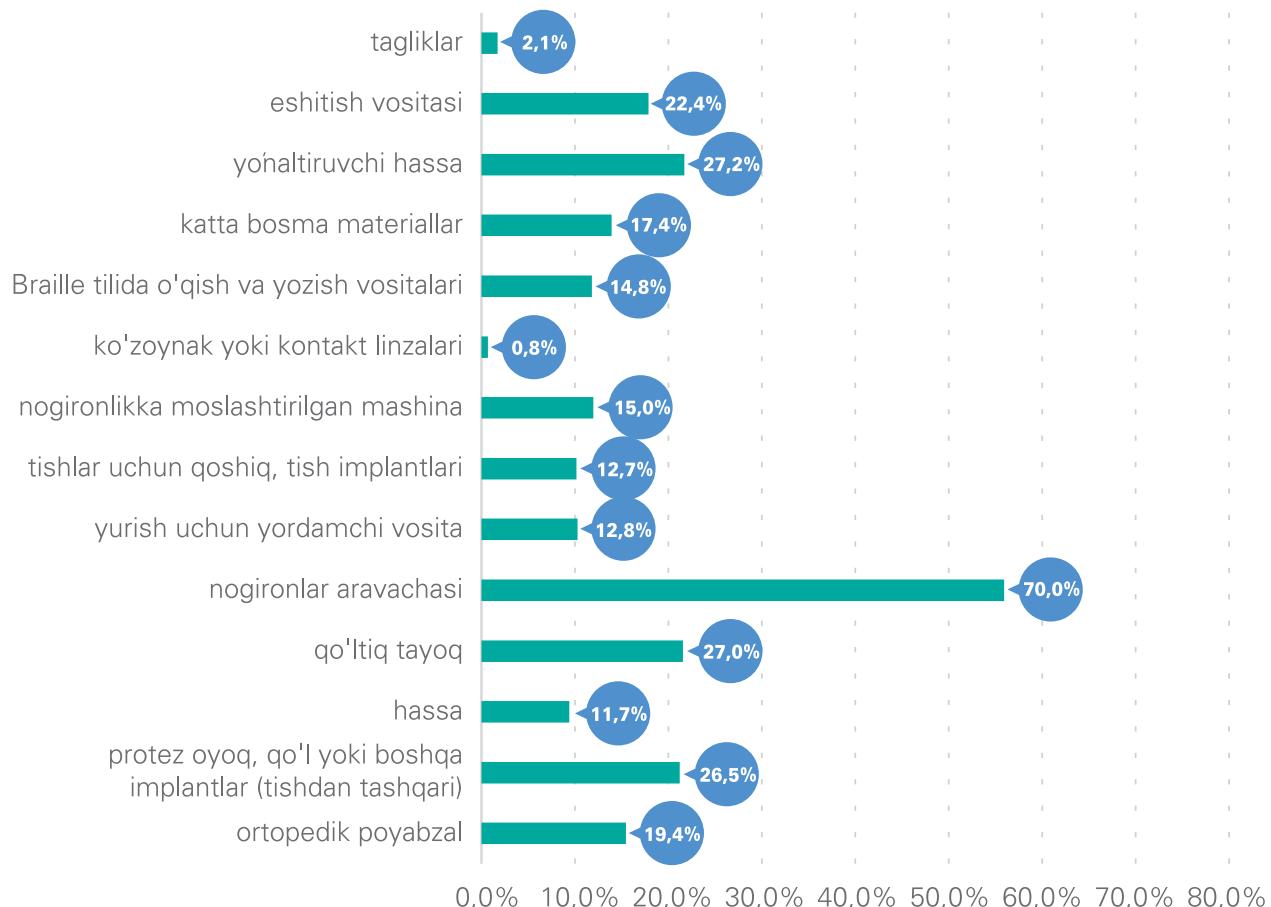

Bundan tashqari, so'rvonoma shuni ko'rsatadiki, nogironlar tomonidan zarur bo'lgan ko'plab qurilmalar hozircha ularga mos kelmaydi. Hukumat tomonidan moliyalashtirilgan yordamchi vositalar (masalan, yordamchi it) ro'yxatining bir qismi hisoblanmaydigan ko'plab yordamchi vositalar mavjud va ular shahsiy mablag' bilan ta'minlanishi kerak (20-diagramma).

20-diagrammada ko'rsatilgan 34 yordamchi vosita va mahsulotlar ro'yxatidan faqat 14 tasi davlat tashkilotlari tomonidan taqdim etilgan (22-diagramma). Bular asosan harakat va o'z-o'zidan parvarishlovchi yordamchi qurilmalar va vositalardir. Qizig'i shundaki, ayrim nogironlar, mustaqillikdan oldin ta'minlangan, nogironlik bo'yicha moslashtirilgan avtomobillardan foydalanib kelmoqda (28 yil oldin), ular nogironlarning umumiyl sonidan 0,03 foizdan kamroq'ini tashkil etadi.

Bundan tashqari, hozirda nogironlar aravachasiga muhtoj bo'lganlarning atigi 26,9 foizi (ro'yxatdagi eng qimmat narsalardan biri) hozirda

22-diagramma. DAVLAT TASHKILOTLARI TOMONIDAN ZARURYORDAM VOSITALARINI VA MAHSULOTLARNI OLGAN NOGIRONLIGI BOR KISHILARNING UMUMIY SONIDAN FOYDALANADIGANLARNING FOIZI

faydalanoqda. Nogironlar aravachasiga muhtoj bo'lganlarning 73,1 foizi harakatlanish masalasini qanday hal qilishi haqidagi savolni javobsiz qoldirmoqda. Umuman olganda, so'rovda ishtirok etgan nogironlarning umumiyl sonidan 43,6 foizini shaxsiy yordamchi asbob-uskunalar va mahsulotlarga ehtiyoj borligini, 21,5 foizi ularga yetishish imkoniga ega ekanligini va ulardan faqat 2,8 foizi hukumat tashkilotlaridan olgani haqida habar bergan.

Eng muhimi, nogiron kattalarga nisbatan, nogiron bolalarning harakatlanish va o'z-o'zini parvarishlash bo'yicha yordamchi asbob-uskunalar, yaxshi eshitish va muloqot qilish vositalari, shuningdek, gigiyena va sanitariya mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojlari yetarli darajada ta'minlanmagan.

Munosib turmush darjasи va ijtimoiy himoyalanish huquqi

O'zbekistonda nogironlar (va ularning qarovchilari) ish haqi pasayishi, mehnat bozoridan chetga chiqish, nogironlik nafaqalari va nogironlik bilan bog'liq xarajatlarning kamligi tufayli O'zbekistonda boshqalarnikiga qaraganda pastroq farovonlik darjasiga ega.

Oila a'zolari nogiron bo'lган oilalar orasida jiddiy yetishmovchilik ehtimoli ikki baravar yuqoridir.

Oilalar nogironlik nafaqasi nogironlikning og'ir darajalarini hisobga olmaganligini va nogironlikning qo'shimcha xarajatlarini qoplamatganligi haqida xabar beradi. Mavjud ijtimoiy himoya qilish dasturlari mos emas.

Rasmiy baholash bilan tan olinmagan nogironliklar, shaxslarga xizmat ko'rsatishga va moliyaviy qiyinchiliklarga duchor qilinishiga olib kelishi mumkin. Nogironligi borligini aniqlash jarayoni, ayniqsa, eng kambag'al oilalar uchun qiyin va qimmat turadi.

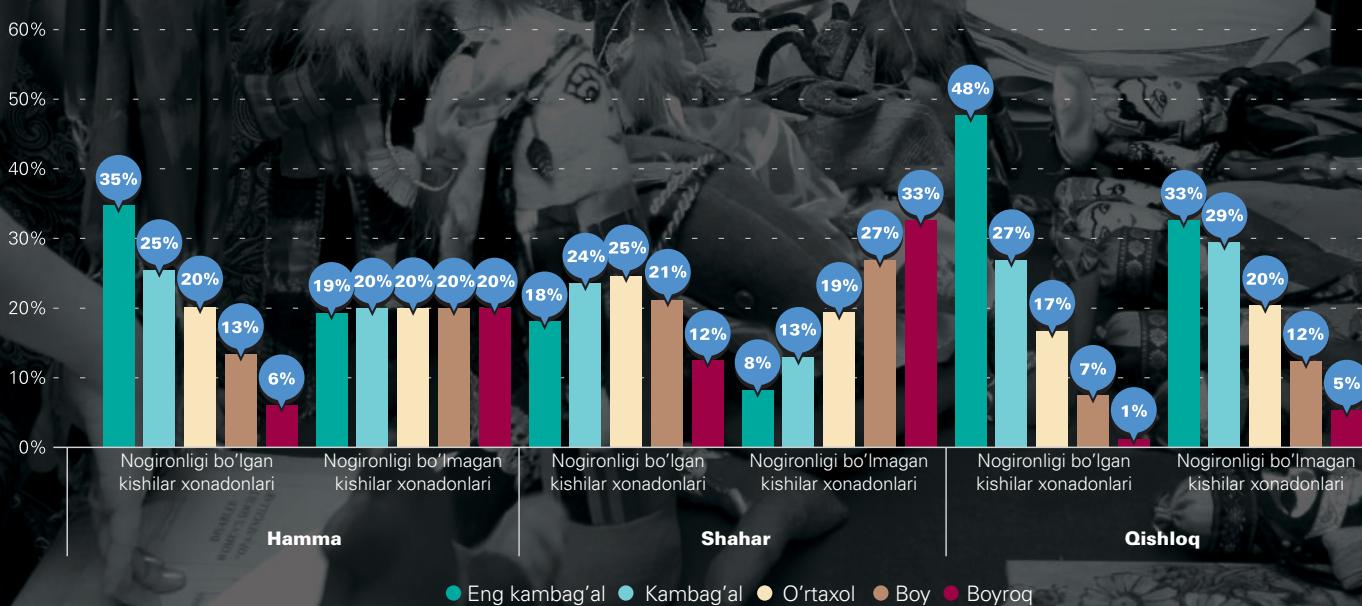
Ijtimoiy xizmat ko'rsatilishining kamligi va nogiron kishining yashash sharoitini hisobga olgan holda, individual baholash ishlari amalga oshirilmayapti, bu esa xizmatni uzlucksiz va samarasiz ishlashga olib keladi.

Nogironlarning kam sonli oilalari o'z huquqlarini yoki reabilitatsiya xizmatlarining mavjudligini biladilar.

O'zbekistonda nogironligi bo'lган kishilarning farovonlik darjasи nogiron bo'lмаган kishilarga nisbatan ancha past. Bu bozorning nogironlik bilan bog'liq xarajatlar va kamchiliklarni eng past darajadagi to'lovlар bilan bir qatorda boshqa qator omillarga ham bog'liq. Bu ularning qarovchilariga ham tegishli.

O'zbekistonning farovonlik indeksi (23-diagramma), qishloq va shahar sharoitida nogironlik bo'yicha nogironlarga ega bo'lган uy xo'jaliklarida jiddiy kambag'allikning ikki barobar ko'pligini ko'rsatadi. Nogironlar mavjud bo'lган uylar eng ta'minlangan oilalar qatoriga uch baravar kamroq hollarda qo'shiladilar.

23-diagramma. O'ZBEKİSTONNING FAROVONLIK INDEKSI

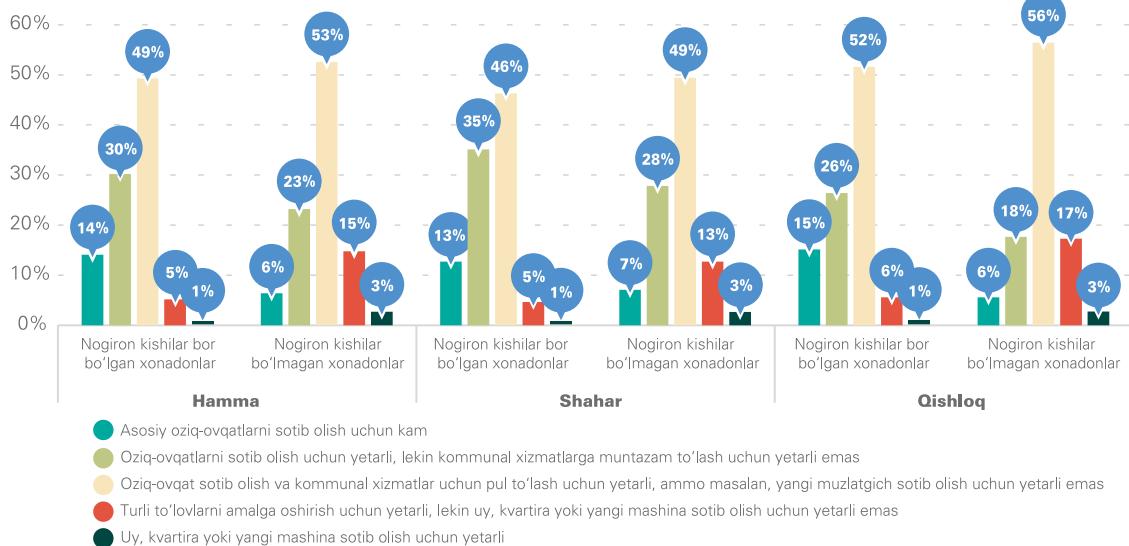
Izoh: Farovonlik indeksining konseptual va metodologik asoslari uchun Fry K., Firestone R., Chakraborty N.M. ko'ring (2014). Mahalliy boylik kvintili bilan tenglikni o'chash. Washington, DC: PSI.

XULOSALAR

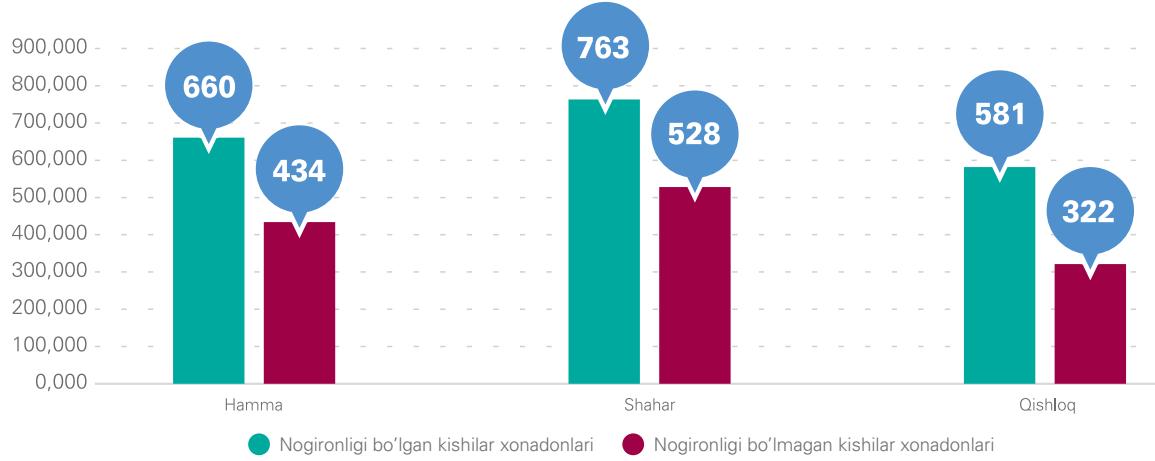
O'z-o'zini baholash natijalari nogironlik bo'yicha qo'shimcha xarajatlar hisobiga nogiron kishilari mavjud bo'lgan oilalarning ahvolini yanada yomonlashtiradi (24-diagramma).

24-diagramma. UY XO'JALIKLARINING O'Z EHTIYOJLARINI QANDAY QILIB QONDIRAYOTGANI

Uy xo'jaliklari ulushi

25-diagramma. XO'JALIKNING HAR BIR A'ZOSI UCHUN SARF-XARAJATLAR ming so'm

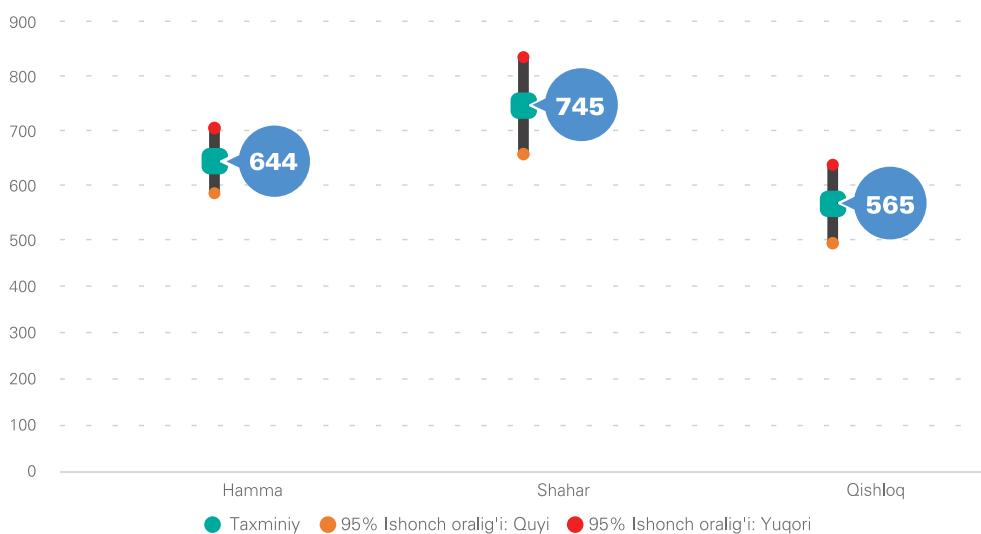
Oilanning har bir a'zosiga ajratiladigan, o'zlari ma'lum qilgan harajatlar (25-diagramma) deyarli uch barobar yuqori, oilasida nogironligi mavjud bo'lмагам oilalarga nisbatan (660.000 so'm 434.000 so'm bilan qiyoslanganda) va qishloq hududlarida harajatlar deyarli ikki barobar ko'p (581.000 so'm 322.000 ming so'mga nisbatan).

Xo'jalik a'zolari har bir uy xo'jaligi a'zosiga nisbatan o'z xarajatlari (25-diagramma) uy xo'jaliklariga nisbatan uch barobardan yuqori (4360,0 ming so'm), qishloq joylarida xarajatlar deyarli ikki barobarga ko'pdir (582 000 so'm, 322 ming so'm).

Nogironlik nafaqalari nogironlikning turini yoki jiddiyligini hisobga olmaydi va nogironligi mavjud oila a'zolarining xarajatlarini (yashirin va aniq) qoplash uchun yetarli emas. Nogironligi sababli uy xo'jaliklarining o'rtacha oylik xarajatlari 643,8 ming so'mni tashkil etadi (26-diagramma). Bolalar uchun nogironlik bo'yicha nafaqa miqdori 327.741 so'mni tashkil etadi, pensiya jamg'armasiga mablag jalb qilmaydigan kattalar uchun 206,720 so'mni tashkil etadi. Ijtimoiy sog'liqni saqlash tizimiga hissa qo'shadiganlar uchun o'rtacha nogironlik nafaqasi- 435.581 so'mga tengdir.

26-diagramma. UY XO'JALIGI A'ZOSINING NOGIRONLIGI SABABLARI XARAJATLAR

ming so'm

Mavjud ijtimoiy muhofaza qilish sxemalari va xizmatlar bilan qamrab olish yetarli emas - masalan, ijtimoiy transfertlar olish va soliq imtiyozlari ellik foizdan past. Bundan tashqari, nogironlikning aniqlanishi, asosan, nafaqa va xizmatlarga muvofiqligini aniqlash bilan bog'liqligi tufayli, u nogiron kishilarning farovonligini ta'minlashga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Agar shaxs faqat rasmiy baholashda nogironlik bo'yicha tan olingan shaxs sifatida e'tirof etilsa, Nogironligi bo'lgan insonlar huquqlari to'g'risidagi

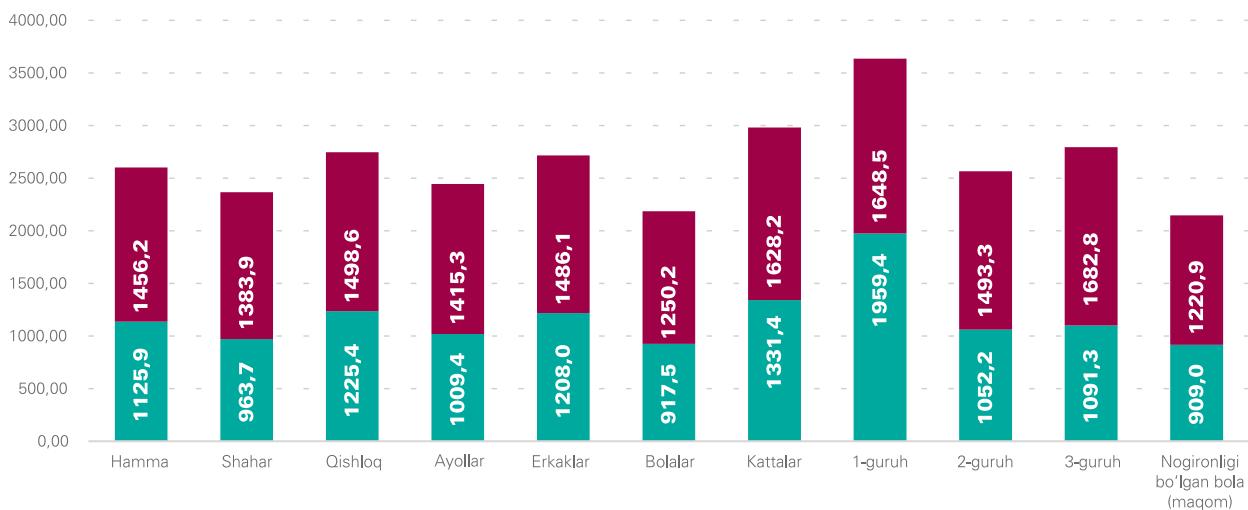
XULOSALAR

konvensiyga ko'ra, nogironligi bo'lgan kishilar (yahi, ularning atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlarida ularning teng ishtirokini to'xtatishi mumkin), ammo mezonlarga mos kelmaydigan shaxslar rasman tan olinmagan, shuning uchun ularda nafaqa va xizmatlardan foydalanish imkoniyati yo'q.

Nogironlik holatini aniqlash tartibiga to'sqinlik qilish borasida jiddiy xavotirlar mavjud. Tadqiqotda nogironligi bo'lgan kishilarning 42 foizi va nogiron bolalarning ota-onalari / vasiylari nogironlik maqomini olish uchun «qiyin» va «juda qiyin» deb belgilashdi. So'ralganlarning 66 foizi farovonlik darajasi past bo'lgan uy xo'jaliklaridan edi.

So'rovda qatnashganlar, shuningdek, nogironlik bo'yicha muvofiqlik tartib-qoidalariga tegishli xarajatlar ko'pincha taqiqlanganligini aytdi: so'rovda qatnashganlarning deyarli to'rtdan bir qismi (nogiron bolalarning uchdan bir qismi) bu xarajatlar «qimmat» yoki «juda qimmat» ekanini taxmin qildilar. Nogironlik darajasini baholash uchun rasmiy to'lovlar mavjud bo'lmasada, talabnomaga beruvchilar transport, hujjat yig'ish, norasmiy to'lovlar va hokazolar kabi xarajatlarga duch keladilar. So'rov natijalariga ko'ra, nogironlik holatini aniqlash uchun xarajatlar 1 million so'mni (27-diagramma) tashkil qiladi. Bundan tashqari, murojaat etuvchilar nogironlik darajasini baholash

27-diagramma **NOGIRONLIKNI BAHOLASH UCHUN XARAJATLAR**
ming so'm

● 45-ko'rsatqich – ilovanining narxi, ming so'mda

● 46-ko'rsatqich – shofoxonada davolanihning narxi, ming so'mda

uchun zarur tibbiy muolajadan o'tishi rasmiy talab qilinadi. Birlamchi tibbiy davolanish bepul bo'lsa-da, respondentlar bu haqda 1,5 million so'm sarflashi haqida ma'lum qilgan. Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, tadqiqot o'tkazilgan yilda o'rtacha ish haqi 1,294 mln. So'mni tashkil qilgan.

Talab, ijtimoiy xizmatlarning profilaktikasi yoki erta aralashuv xizmatlari uchun emas, balki inqirozli xizmatlarga yo'naltilirilgan ijtimoiy xizmatlarning taklifidan yuqori.

O'zbekistonda nogironlarning kasbiy ijtimoiy xizmatlar bilan qo'llab-quvvatlash yoki ish joyidagi ijtimoiy qo'llab-quvvatlash mavjud emas. Ko'plab xizmatlar alohida taqdim etiladi, bu esa nogironlarning ijtimoiy himoyasiga ajratiladigan katta mablag'larning samarasizligi bilan izohlanadi.

Targ'ibot xizmatlarining yetishmasligi va yirik shaharlardan tashqaridagi ma'lumotlarga cheklangan imkoniyati nogironligi bo'lgan bolalarning ota-onalariga ularning huquqlarini bilmasliklarini yoki nogironlik haqida ma'lumot olishda nima qilish kerakligini bilmasliklariga olib keladi. Nogironlik bo'yicha ón nafar kishidan birining ularni reabilitatsiya qilish yoki farovonligini ta'minlashga qaratilgan ixtisoslashtirilgan xizmatlar mavjudligi haqida bilmagan.

© O'zbekistonda BMT TD

Bolalarni himoya qilish

Jismoniy zo'ravonlik- nogiron bolalar bilan intervylular o'rtasida ko'p marotaba takrorlangan mavzu bo'ldi.

Davlat muassasalarida nogiron bolalar va nogiron yoshlarning soni haqida ma'lumot yo'q, ammo ayni paytda muassasalardagi bolalarning katta qismi nogiron bolalar va nogiron yoshlardir.

Ayrim kishilar aqliy (ammo kommunikativ) salohiyatga ega bo'lishiga qaramasdan, murruvat uyiga joylashtirish uchun nogiron bo'lgan kattalar yoki bolaning roziligi talab qilinmaydi va bir marta qo'yilsa, juda oz sonli odamlar bu muassasalarni tark etadi. Qonunchilikda zo'ravonlik, ekspluatatsiyani oldini olish uchun bu muassasalarni mustaqil nazorat qilish va monitoring qilish nazarda tutilmaydi.

O'zbekistonning bolalarni himoya qilish to'g'risidagi qonuni izchil emas. Oila kodeksi va «Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida»gi qonun qonuniy muhofazani taqdim etsa-da, jismoniy zo'ravonlik nogiron bolalar bilan suhbatda takrorlanadigan mavzudir. Bu zo'ravonlik boshqa nogiron bolalardan zo'ravonlik, shuningdek, kattalar tomonidan nogiron bolalarga qilingan zo'ravonlikdir.

Maxsus muassasalardagi nogiron bolalar va kattalarning aniq soni haqida ma'lumot yo'q, biroq davlat ma'lumotlariga ko'ra, davlat muassasalarining 80 foizdan ortig'i nogiron kishilar uchun tashkil etilgan.

2014 yildan boshlab 18 yoshdan yuqori yoshdagi kattalar uchun 18ta va 4-18 yoshdagi bolalar uchun 6 murruvat internatlari tashkil etilgan. Bolalarni va kattalarni joylashtirish ota-onasi, qarovchi yoki vasiyning arizasi asosida amalga oshiriladi va na kattalarning, na bolaning roziligini olish talab etiladi.

Bu murruvat yularning (ko'pchilik) fuqarolarning qonun bo'yicha huquqiy imkoniyatga ega emasligi, mustaqil ravishdayashhash huquqini amalda cheklashlari dalilini ko'rsatadi. Muruvvat uylari haqidagi qarorda, muruvvat uylariga faqatgina 1 yoki 2-tonli nogironlik guruhidagi kattalar va aqliy zaiflikka ega bo'lgan nogiron bolalar joylashtirilishi mumkin deyilgan bo'lsa-da, muruvvat uylariga an'anaviy tarzda muloqot qila olmaydigan boshqa nogiron kishilar joylashtirilganligini ko'rsatadi va ular yuqorida ko'rsatilgan toifalarga mos kelmaydi.

Amalda, muassasani tark etish hollari deyarli noma'lum. Eng muhimi, nogironligi bor odamlar uchun ixtisoslashgan muassasalar to'g'risidagi qonun hujjalarda nogironligi bo'lgan odamlarni ekspluatatsiya, taziyq va zo'ravonlikdan himoya qilish uchun ularni mustaqil kuzatuvchi organlari uchun hech qanday qoidalar yo'q.

(Inklyuziv) ta'lim olish huquqi

Nogiron bolalar, nogiron bo'lmanan bolalarga nisbatan maktabgacha ta'lim olish imkoniyatlariga kamroq ega.

Nogiron yoshlar uchun o'rta maktablarga, xususan, o'rta maxsus kasb-hunar ta'lim muassasalariga kirish imkoniyati cheklangan.

O'zbekiston qonunchiligidagi nogironligi bor yoshlar uchun ta'lim olishda teng sharoit va imkoniyatlarga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan baholash yoki imtihonlarda juda kam moslashuv mavjud.

Umuman olganda, qonunchilik asoslari ta'limni inklyuziv sharoitlarda ta'minlashdan ko'ra, katta darajada alohida ajratilgan va ixtisoslashgan bo'lishiga yordam beradi.

Murruvat uylaridagi fuqarolar o'zlarining salohiyatini to'liq rivojlanishiga yordam beradigan uzluksiz ta'lim olish imkoniyatiga ega emaslar.

Nogiron bolalar va nogiron kattalarni foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishning ayrim ijobiy tendentsiyalari kuzatilmoxda.¹

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 41-moddasiga muvofiq har bir kishi ta'lim olish huquqini amalgalash oshirishi va davlat o'rta maxsus ta'limni bepul kafolatlashi kerak. Biroq, o'rta maktabga kirish imkoniyati nogironligi bolmagan kishilar uchun 99,8 foizni tashkil etsa ham, nogironligi bor kishilar uchun bu ko'rsatqich 84 foizni tashkil etadi (28-diagramma).

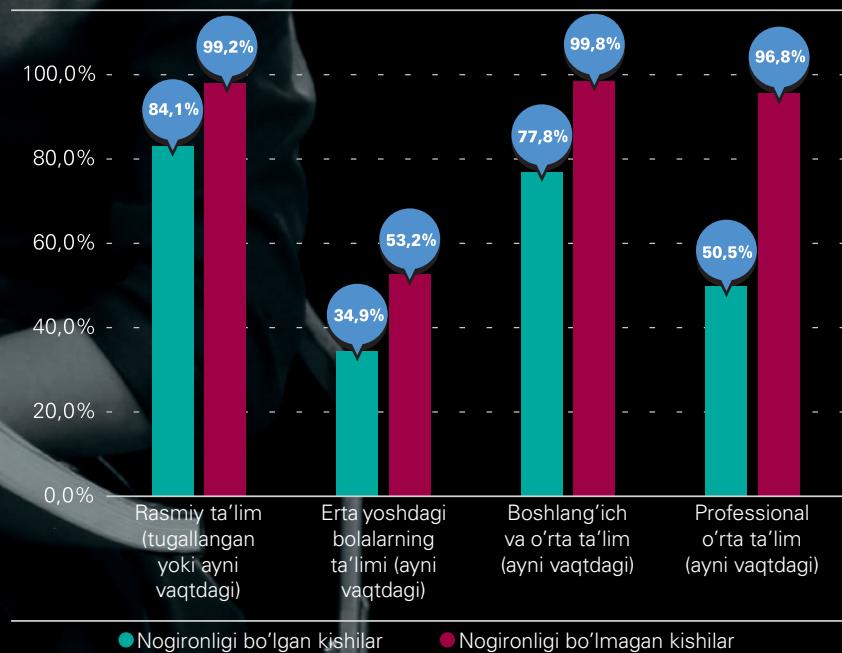
Intervyularda aytilanidek, ko'plab ota-onalar o'z farzandlarini uylaridan uzoqda bo'lgan maxsus maktablarga jo'natishni istamaydilar, shuning uchun ta'lim butunlay o'z yashah joyidagi o'qituvchisi yoki maktab direktorining izmiga yoki uyga o'qituvchi taklif qilishga bog'liq.

Xuddi shunday, nogiron bolalar uchun vaktabgacha tarbiya muassasalaridan foydalanish darajasi 20 foiz past bo'ladi, bu esa nogiron bolalarni yuqori

¹ 2015 yil 17 iyundagi «Ta'lim muassasalarining inklyuziv ta'lim olish uchun maxsus ta'lim muassasasidan jismoniy va /yoki aqiliy zaifligi bor o'quvchilarni boshqa maxsus ta'lim muassasasiga yoki umumiy ta'lim muassasasiga ko'chirish to'g'risida» 2685-sonli Xalq ta'limi vazirining buyrug'i; O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 2 iyundagi 417-sonli «Davlat granti asosida qo'shimcha kvotalar bo'yicha ta'lim olish uchun Oliy o'quv yurtlariga nogironlarni qabul qilish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash to'g'risida»gi qarori.

28-diagramma. TA'LIM OLİSH IMKONIYATI

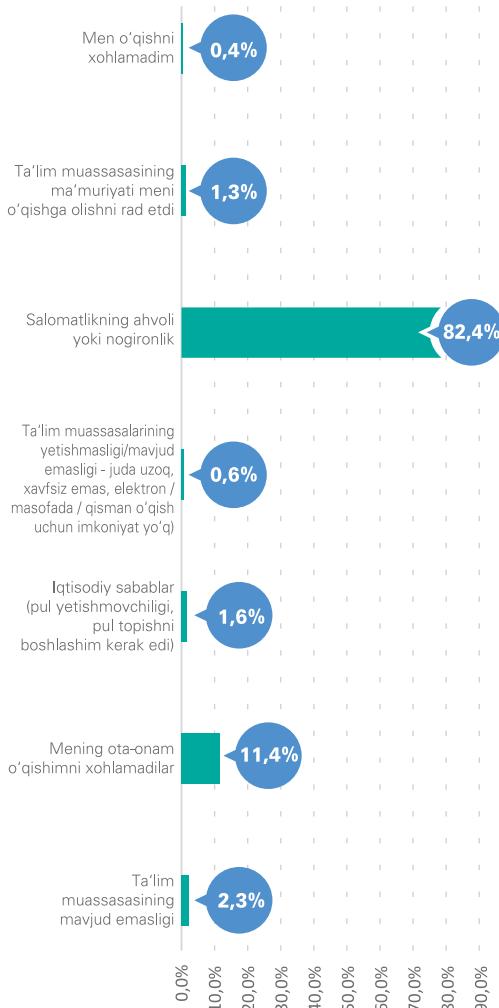
Rasmiy ta'limga ega bo'lgan va nogiron bo'lgan, va nogiron bo'limgan kishilarning ulushi

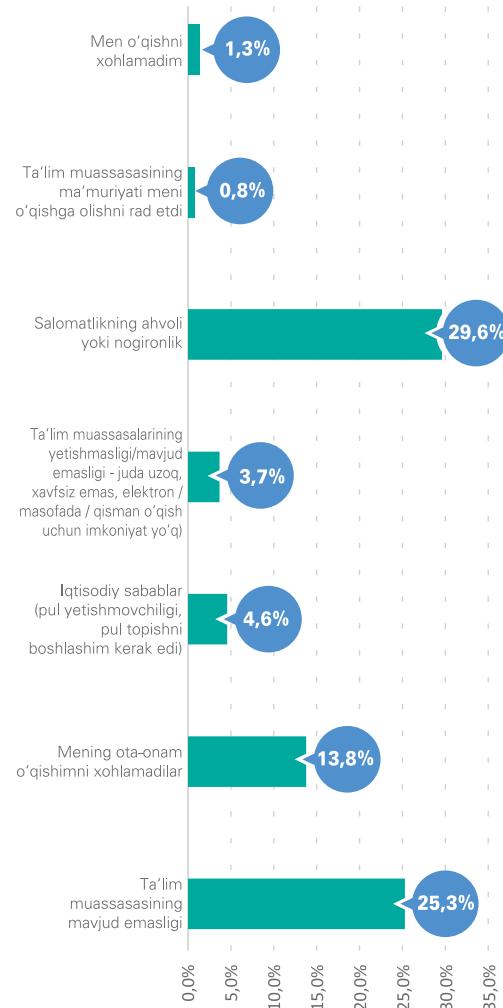
sinflarda kamayishini kuchaytirishi mumkin. Umumta'lim maktablariga o'qishga kirish imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun 22 foizga, o'rta maxsus kasb-hunar ta'limga esa 46 foizga kam. Qonunchilik, siyosat va me'yoriy hujjatlar nogironlarning nogironligi bo'lgan shaxslarning (bu, ko'rish muammolari mavjud kishilardan tashqari) baholash va imtihonlarning moslashuvini nazarda tutmaydi, bu esa nogiron bolalarni ishga joylashishga va mustaqil hayot kechirishiga olib keladigan har qanday turdag'i ta'limga foydalanish imkoniyatini cheklaydi.

29-diagramma. QUYIDAGI SABABLARGA KO'RA TA'LIM MUASSASASIGA BORMAGAN YOKI O'QISHNI TO'XTATGAN nogironlarning foizi

a) umumiylar ta'limga muassasasi

b) maxsus ta'limga muassasasi

29a va 29b diagrammalarda o'quv yurtiga (asosiy va maxsus) hech qachon bormaslik sabablari ko'rsatilgan. Ushbu diagrammalardan ko'rini turibdiki, nogiron kishilar ta'lif muassasasiga borish/kirish jismoniy imkoniyatini ayplashdan ko'ra o'zlarining sog'lig'ini yoki nogironlik holatini aybdor deb biladi. Umumta'lif yo'halishidagi ta'limga nisbatan ushbu sabab 82 foizidan ko'proq nogiron kishilar tomonidan ko'rsatilgan. Ajablanarlisi, ota-onalar o'qimaslik uchun ko'rsatilgan asosiy omillardan biri hisoblanadi.

«Agar nogiron bolalarning sog'lig'i mактабгача ta'lif muassasalarida bo'lish imkoniyatlarini istisno qilsa, nogiron bolalar uchun mактабгача ta'lif maxsus ixtisoslashgan ta'lif muassasalarida, shu jumladan, internatlarda o'tkaziladi», shuningdek, «maxsus ta'lif muassasalarini jismoniy yoki aqliy rivojlanishida nogiron bolalarni, shuningdek, uzoq muddatli davolanishga muhtoj bo'lganlarni o'qitish, ta'lif berish va davolash uchun yaratilgan»-deyilgan qonunchilik tizimida.

Shunday qilib, bugungi kunda mavjud bo'lgan huquqiy me'yor va qoidalardan hech biri, davlatning inklyuziv sharoitda ta'lif berish majburiyatini hisobga olmaydi. Aksincha, agar bolalar umumiyligini ta'lif oldindan mavjud sharoitlarni bajara olmasalar, ular ko'pincha alohida ajratilgan tizimlarga kirishadi.

Nihoyat, muruvvat uylarida yashovchilarning bir qator xizmatlarga, shu jumladan, ta'limga oid qonunchilikka kirishi kerakligini ko'rsatadigan bo'lsakda, «ta'limga munosib o'rinnegallamaydigan bolalar guruhlari uchun murabbiy uchun ish o'rinnari yaratilmagan». Bu esa muruvvat uyida istiqomat qiladigan bolalarning, o'zlarining salohiyatini to'liq rivojlantirishga yordam berishi mumkin bo'lgan, boshlang'ich ta'lif imkoniyatidan mahrum qiladi, bu esa Inklyuziv Ta'lif olish huquqining 24-moddasini yaqqol buzishdir.

«Intellektual rivojlanishda orqada qolayotgan bolalar uchun maxsus mактабларнинг cheklangan o'quv rejasi nogiron bo'lmagan bolalar kabi bir xil sifatli o'quv dasturiga bo'lgan huquqlarini buzadi va ularning to'la-to'kis rivojlanish uchun imkoniyatlarini cheklaydi. Ushbu bolalar oлган mакtab guvohnomasi boshqa turda va ularni kasb-hunar kollejlariga yoki oliy ta'limga qabul qilinishlariga ruxsat bermaydi.

Qonunlar, siyosat va me'yorlar kollej va oliy o'quv yurtlariga o'qishga kirishni istagan nogiron kishilar uchun (ko'rish muammolari bor kishilar bundan mustasno) baholash va imtihonlarga moslashuvni inobatga olmaydi. Bu esa nogiron bolalarning ishga joylashish va mustaqil yashashga olib keladigan har qanday kasbiy yoki oliy ma'lumotga bo'lgan umumiyligini imkoniyati cheklanishi yuzasidan tashvish tug'diradi.

Ishlash va ishga joylashish huquqi

Nogiron odamlarni ish bilan ta'minlash uchun ba'zi imtiyozlar mavjud bo'lsada, aslida, bu ish beruvchilar tomonidan nogiron ishchilarni jalg qilish ma'lol kelishiga sabab bo'ladi. Qonunchilikda ish bilan ta'minlash sohasida ishlash imkoniyatini berish yoki ishga olishdagi kamsitish masalalari ko'rib chiqilmaydi.

Nogironlar va ularning qarovchilarining ishga kirish va pul topish imkoniyatlari nogironligi bo'Imagan kishilarga nisbatan ancha kamroq.

Reabilitatsiya vositasi sifatida ishlash va nogironligi bo'lgan odamning ishga joylashish darajasini o'rghanish kerak.

«Nogironligi bo'lgan kishilarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risida»gi qonun nogironligi bo'lgan odamlarni ishga joylashtirishni tartibga soladi, mehnatga haq olish huquqini shaxsning «mehnatga layoqatliligi»ga moslashtiradi, kvotalarni joriy etadi va nogironlarga qo'shimcha imtiyozlarni taqdim etadi (masalan, qisman ishlashiga qaramasdan to'liq ish haqini olish, ustuvorlik tartibida berilgan yillik uzaytirilgan ta'til va mujassam tartibdagи sharoit).

Shu bilan birga, harakatlar salbiy ta'sirga ega bo'lib, ish beruvchilarga nogiron bo'lgan ishchilarni jalg qilishiga to'sqinlik qilmoqda. Qonunchilik nogironlarga ish bilan bandlik va kasbiy tayyorgarlik sohasidagi kamsitishni bartaraf etishga qaratilmaydi, oqilona turmushni belgilamaydi, shuningdek, ochiq mehnat bozorida nogiron kishilar uchun mavjud bo'lgan ish bilan shug'ullanish uchun choralar ko'rilmaydi.

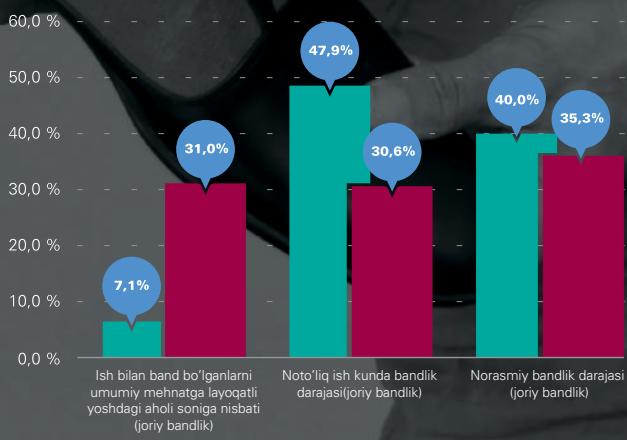
Rasmiy statistika ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda 346.084 nafar mehnatga layoqatli nogironlar mavjud va ulardan faqat 5 foizigina ish bilan band. Ma'lumotlar shuni ko'rsatadi, nogironligi bor odam nogiron bo'Imagan kishilardan 4 barobar kamroq ish bilan band bo'lishi mumkin; nogironligi bo'lgan kishilarning 48 foizi ish kunini to'liq ishlamaydi, nogiron bo'Imagan kishilarda esa bu ko'rsatkich 31 foizni tashkil qildi (30-diagramma). Shu bilan birga, nogiron kishilarning 87 foizi sog'lig'i yomonligidan / jiddiy nogironlik tufayli ishlamayotganlari ta'kidlandi.

Nogiron bolalarni tarbiyalayotgan shaxslarning rasmiy ishga joylashish darjasasi 21 foizni tashkil qildi; rasmiy sektorda nogironlarning o'rtacha oylik maoshi nogiron bo'Imaganlarga (827 ming so'm) nisbatan sezilarli darajada kam (612 ming so'm), norasmiy sektorda noqulaylik darjasasi ortishi bilan: nogironligi bo'lgan odamlar uchun 365 ming so'm, nogiron bo'Imagan kishilar uchun esa - 822 ming so'm (31-diagramma).

Nogiron bo'Imagan odamlar orasida shahar / qishloq va ayol / erkak guruqlar o'rtasidagi statistik jihatdan ahamiyatli farqlar bo'lsada, nogiron kishilar orasida bunday farq yo'q. Nogironlar norasmiy sektorda ham kamsitilmoqda: norasmiy sektorda ish haqi rasmiy ravishda bo'lganlarga qaraganda ikki barobar pastroqdir (nogiron bo'Imaganlar uchun rasmiy va norasmiy sohalarda teng bo'lganlar uchun). Bunday tafovutlar nogiron bo'Imagan odamlar orasida kuzatilmaydi.

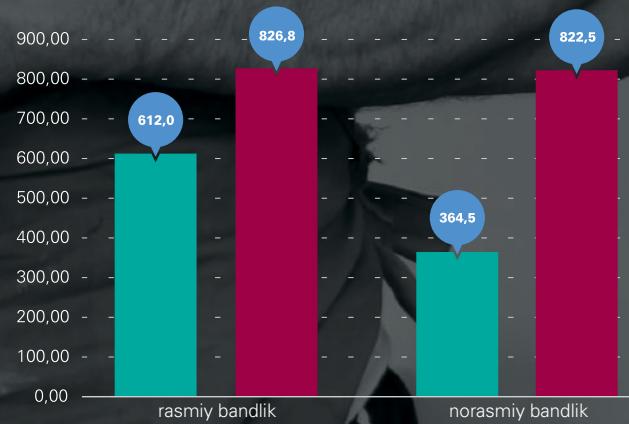
Mehnat vazirligining ma'lumotlariga ko'ra (2012 yil) nogironlarga 15 328 ish o'rni berildi, faqat 40,4 foiz (yoki 6196) ish joyi to'ldirildi. VTEK (tibbiy va mehnat ekspertlari komissiyasi) tomonidan o'tkazilgan tekshiruv natijalari reabilitatsiya qilish uchun vosita sifatida ishslash va nogiron kishining ish bilan band bo'lish darajasini aniqlash kabi mujassam choralar zarurligini aniqlaydi.

30-diagramma. ISHGA KIRA OLISHLIK, NOGIRONLIGI BO'LGAN VA BO'LМАGAN KISHILAR, foizda

● Nogironligi bo'lgan kishilar ● Nogironligi bo'lмаган kishilar

31-diagramma. O'RТАЧА ОYLIK MAOSH ming so'mda

● Nogironligi bo'lgan kishilar ● Nogironligi bo'lмаган kishilar

Statistika va ma'lumot yig'ish

Nogiron oila a'zolari mavjud bo'lgan uy xo'jaliklari bo'yicha ma'lumotlarni xalqaro ma'lumotlar bilan taqqoslab bo'lmaydi, lekin bu muammoni hal qilish choralar ko'rilmogda.

Davlat statistika qo'mitasining yillik hisobotlarida mavjud nogironliklar to'g'risidagi ma'lumotlar kam. Ular hech qanday taqsimlanmagan (nogironligining turi, yoshi, jinsi, mintaqasi va hokazo bo'yicha). Hisobot xalqaro kasalliklar tasnifiga ko'ra kasallikning turlari bo'yicha amalga oshiriladi. Nogironlik yoki nogironlik muayyan komponent sifatida ko'rib chiqilgan maxsus tekshiruvlar o'tkazilmagan.

Ushbu tadqiqotning namunaviy bosqichida birinchi tibbiy muassasalarda ham, mahalla qo'mitalarida ham nogironlarning ro'yxatida kamchiliklar aniqlandi. Nogironlarning o'zları haqida to'liq to'ldirilmagan yozuvlari mavjud, shuningdek, tibbiy muassasalar va mahalla qo'mitalari o'rtasida nogiron kishilarning yozuvlarini to'ldirish ham amalga oshirilmagan. Amaliy jihatdan bu, nogironligi bo'lgan odamlarni kerakli xizmatlar bilan kam darajada ta'minlashga olib kelishi mumkin.

Biroq, buni bartaraf etish uchun hukumat standart uy xo'jaliklari tadqiqotlari bo'yicha savollariga «Washington Group» savollarini kiritmoqda, shuningdek, idoraviy statistika tizimiga bir nechta nogironlik bilan bog'liq ko'rsatkichlarni taqdim emoqda.¹

¹ Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 22 martdagи 210-soni «Nogironlar uchun statistika tizimini takomillashtirish to'g'risida» gi Qarori

Siyosiy hayotda ishtirok etish huquqi

Soñggi yillarda ovoz berish huquqini yaxshilashga erishildi. Garchi mahalliy saylovlarda nogiron nomzodlar saylangan bo’lsa-da, umumiy va prezidentlik saylovlarida juda kam nogiron nomzod qatnashdi.

Saylovga to’sqinlik qilish ichiga shu jumladan jismoniy holat va axborotga ega bo’lish huquqi, oxirgi umumiy saylovlarda nogiron va ularning qarovchi kishilar kamroq ishtirok etishini anglatadi.

Siyosatni ishlab chiqishda cheklangan miqdordagi ishtiroki mavjud, nogironlar va ularning qarindoshlari nogironlar tashkilotlari tomonidan yetarli darajada vakillikka ega emasligini his etadilar.

Milliy miqyosda nogironligi bo’lgan kishilarning saylanishini ta’minlashga qaratilgan bir qator chora-tadbirlar amalga oshirildi¹. 2016 yilgi prezidentlik saylovlarida saylovlar erkinligiga erishish borasidagi o’zgarishlar qayd etildi, saylov uchastkalarining ko’pchiligi kirish oson bo’lgan binolarda joylashtirildi, Brayl alifbosida mavjud bo’lgan saylov byulletenlari va shaxsan ovoz berish huquqiga ega bo’lmagan shaxslar uchun o’z uylarida ovoz berish huquqi berildi.

2017 yilda nogironlar va siyosiy partiyalar tashkilotlari o’rtasida hamkorlik to’g’risidagi memorandum imzolandi, siyosiy partiyalarga turli darajadagi saylovlarda nogiron nomzodlarni ko’rsatish majburiyati yuklatildi. Mahalliy saylovlarda (partiyalar nogironlikka nomzodlarni ko’rsatgan 11 nafar nomzodni saylashdi) umumiy yoki Prezidentlik saylovlaridan ko’ra kamroq yoki kam sonli nogiron nomzodlar ko’rsatganidan keyin bu ishlarni yanada chuqurroq kuzatib borishdi.

Biroq, nogironligi bo’lgan kishilarning ko’pchiligi saylovlarda qatnashmay qolmoqda. To’siqlarga quyidagilar kiradi:

Odamlar saylov uchastkasiga borishi uchun qulay muhit mavjud emas. Ko’rinmas siyosiy kampaniyalar (eshitish qobiliyati zaif bo’lganlar uchun

¹ *Masalan, Markaziy saylov komissiyasining 2016 yil 8 noyabrdagi 773 sonli qarori*

muqobil shakllarda ma'lumot yo'q, tushunish oson emas, televide niye jamoatchilik muhokamasining imo-ishora tili /sarlavhasi yo'q).

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, umuman olganda, nogironligi bo'lgan va nogiron bolalarni tarbiyalovchi shaxslar oxirgi Prezidentlik saylovlarida, nogironligi bo'limgan shaxslarga nisbatan kam ishtirok etdi, ayniqsa aqliy va intellektual kasalligi bor deb aniglangan nogironlar.

Nogironligi bo'lgan kishilarning siyosiy hayotda faol ishtirok etishi Nogironligi bo'lgan insonlar huquqlari to'g'risidagi konvensiya (33.3-modda) doirasida majburiyat hisoblanadi. Biroq, «Aholini ijtimoiy himoya qilish to'g'risida»gi Qonunning 5-moddasi «ishtirok etishi mumkin» degan ma'noni anglatadi.

Garchi mamlakatda bir necha nogironlar tashkilotlari faol ish yuritayotgan bo'lsa-da, nogironligi bo'lgan kishilarning 18 foizi va nogiron bolalarning vasiylari bu kabi nogironligi bo'lgan tashkilotlar / uyushmalar tomonidan yetarli vakillikka ega deb hisoblashadi.

© UNICEF/O'zbekiston/2018/Usova

**SIYOSATNI
TAKOMILLASHTIRISH
BO'YICHA TAVSIYALAR**

Shu sabablarga ko'ra, O'zbekiston Hukumati va uning barcha fuqarolariga bir necha tavsiyalar berilmoqda. Nogironligi bo'lgan kishilar huquqlari to'g'risidagi konvensiya (4-modda) nogironlarning huquqlarini bosqichma-bosqich amalga oshirishni talab qilsa-da, Konvensiyaning maqsadlariga erishish uchun rivojlanayatgan davlatlarga ba'zi moslashuvchanlik beriladi. Biroq, «Ishtirok etuvchi davlatlar 4(2)-moddada ko'rsatilgan iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni to'la- to'kis ro'yobga chiqarishga erishish uchun mavjud resurslardan maksimal darajada foydalanish choralarini ko'radi. Ishtirokchi davlatlar ushbu maqsadga erishish uchun imkon qadar tez va samarali tarzda harakat qilishlari kerak, jumladan, aniq maqsadlar, mezon va vaqt chegaralari bilan strategiya va dasturlarni yaratish orqali».

Nogironligi bo'lgan kishilar huquqlari to'g'risidagi konvensiya nogironlik muammosiga ikki tomonlama e'tiborni qaratishni talab qilishini yodda tutish kerak: Bir tomonidan, Konvensiya nogironlik bo'yicha yondashuvni qo'llab-quvvatlaydi. Darhaqiqat, 2030 yilgi rivojlanish kun tartibining barcha imkoniyatlari nogironlar haqida gap yuritadi, 17ta BRMdan

15 tasi, shu jumladan, nogironlik bo'yicha ma'muriy maqsadlar va mezonlardan iborat. Boshqa tomonidan, nogiron kishilarning muayyan ehtiyojlarga ega bo'lismi va bu ehtiyojlarni ta'minlash kerakligini tan oladi. Shunday qilib, quyida keltirilgan ro'yxatda barcha uchun (nogiron kishilar uchun ham) va nogironlik bo'yicha maxsus qonunlar, siyosat va xizmatlar bo'yicha tavsiyalar keltirilgan.

Birinchidan, O'zbekistonda nogironligi bo'lgan odamlarni sanab chiqish va hisobga olish kerak. Buning uchun nogironlikning ta'rifi Nogironligi bo'lgan kishilar huquqlari to'g'risidagi konvensiya bilan muvofiqlashtirilgan bo'lishi kerak, hamda uning qiymatini kamaytirish komponentini va uning atrof-muhit bilan o'zaro bog'liqligini ham o'z ichiga oladi. Milliy va mintaqaviy miqyosda amalga oshirilganda ushbu nogironlikning bio-psixo-ijtimoiy ta'rifi qarorlarni qabul qilish uchun qat'iy ma'lumot yig'ish yo'llini aniqlab beradi va, eng muhimi, munosiblik tizimini yaratadi va bu har bir kishini hisobga oladi. Chunki O'zbekiston Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyaga ishtirokchi- davlatdir va xalqaro miqyosda solishtiradigan standartlarni belgilashga intiladi, negaki u 18 yoshgacha bo'lgan bolalarning bunday deb hisoblanishini ta'minlaydigan barcha qonunlarni uyg'unlashtirishi lozim.

O'zbekiston qonunchiligidagi
nogironlikning konseptuallashuvi
tibbiy/xayriya yondashuvidan kelib
chiqqan

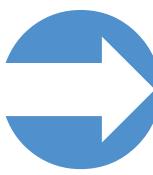
Nogironligi bo'lgan kishilar huquqlari
to'g'risidagi konvensiyadagi nogironlik
ta'rifini qonunchilikka kiritish, va barcha
vazirliklar, mintaqaviy/mahalliy idoralar
tomonidan «ishchi ta'rif» ishlatalishini talab
qilish.

Nogironlik haqidagi qat'iy ma'lumotlar muhimdir. Ammo, bundan ham muhimi - muayyan sohalarda (va nogiron kishilarni o'z ichiga oladi) funksional cheklov larga ega bo'lgan aholining nisbati haqida ma'lumot to'plashdir. Bu oqilona sarmoyalar uchun juda muhim ma'lumotlar bo'lib, aholining kichik qismi uchun emas, balki eng ko'p foydalanuvchilarga mo'ljallangan.

Ushbu o'tish davrida O'zbekiston innovatsion bo'lgan va mavjud xalqaro standartlarga muvofiq metodologiya, vositalar va mezonlarni

uyg'unlashtirish orqali mintaqada namunali bo'lishi mumkin bo'lgan tizimni ishlab chiqish imkoniyatiga ega. Milliy vakolatga ega bo'lgan va "Washington Group" Statistika bo'yicha qo'llanmalaridan foydalanish bo'yicha aholini ro'yxatga olish va uy xo'jaliklari tadqiqotlari Nogironligi bo'lgan kishilar huquqlari to'g'risidagi konvensiyaga hurmat va ko'p tarmoqlar, va aholining keng qatlamlari uchun foydali ma'lumotlarni taqdim etadi.

Nogironlik bo'yicha ma'lumotlar siyosatni ishlab chiqish, resurslarni rejalashtirish va taqsimlashga ta'sir qilmaydi

Funksional cheklanish va nogironlikning qamrovi bo'yicha xalqaro darajada tarqatilgan ta'rif va vositalar asosida tizimli ravishda ma'lumot yig'ish

Nogiron kishilarning huquqlarini himoya qilish - O'zbekistonning Nogironligi bo'lgan kishilar huquqlari to'g'risidagi konvensiyani ratifikatsiya qilish majburiyatini ko'rsatgan siyosiy irodasidir. Ushbu jarayon doirasida nogiron insonlar huquqlari masalalari bo'yicha Konvensiyada aytib o'tilganidek, eng yuksak siyosiy darajadagi ishtirok zarur va nogironlik bo'yicha faoliyatni muvofiqlashtirish, va buni ta'minlash maqsadida qonunchilikni qayta ko'rib chiqish zarur. Qonunchilikka kiritish uchun yangi yo'llarni yaratish muhimdir; ammo qonunchilikni kiritishda qonunchilik to'siqlarni yaratmaydigan yoki saqlamaydigan bo'lishi yuqori darajada muhim ahamiyatga ega.

O'zbekiston Hukumati yo'nalishni davom ettirish uchun vazirlıklarning ichida va ular orasida hayotning barcha sohalarida nogironlarning hamma huquqlarini ta'minlaydigan, kamsitishga qarshi kuchli siyosatni ishlab chiqishi va amalga oshirishni kuzatish uchun monitoring tizimini

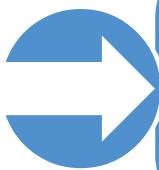
yaratishi kerak. Barcha sohalarda institutsional kamsitish, stigma va xatti-harakatlarning to'siqlari ko'rib chiqilishi kerak.

Nogironlikka aloqador masalalarni hayotga tatbiq qilish uchun barcha mutaxassislar nogironlik bilan bog'liq minimal bilimga ega bo'lishlari va eng kam ish yuritish standartlariga ega bo'lisi kerak. Nogironlar va ularning oilalari bilan bog'liq bo'lgan malakali mutaxassislar va xizmat ko'rsatuvchi provayderlarning «Bilimlar, munosabat va amaliyotlar» asosini belgilash muhim.

O'zbekiston Hukumati «Zarar yetkazma» tamoyiliga hurmat ko'rsatishi va Nogironligi bo'lgan kishilar huquqlari to'g'risidagi konvensiyaga bo'lgan majburiyatlarini to'liq moliyalashtirishi kerak. O'zbekiston ijtimoiy sohada yuqori xarajatlarga ega. «Inson huquqlari bo'yicha majburiyatlarga zid bo'lgan dasturlar va xizmatlarga mablag'larni sarflashdan inklyuziv muqobil tomon yo'naltilish zarur».

Davlat harajatlarining to'siqlarni yaratib bermasligini ta'minlash, shu jumladan, nogironlarga kamsitilmaslik va nogironlarning barcha davlat xaridlari bo'yicha zaruriyigini ta'minlash ham kerak bo'ladi. O'zbekiston farovonligi nogiron kishilar va ularning oilalari tomonidan ko'rilgan kamchiliklarni bartaraf etish uchun nogironlik bilan bog'liq xarajatlarni to'liq hisobga olishi va naqd pul mablag'lari va xizmatlar bilan aniq belgilashni ta'minlashi kerak. Ayrim holatlarda nogironlik bo'yicha yordam va qashshoqlikni kamaytirish choralarini aniq belgilanishi lozim.

Qonunchilik nogironligi bo'lgan kishilarni himoya qilmaydi va ba'zan ularni chetda qoldiradi

Inson huquqlari buzilgan qonunbuzarliklar to'g'risidagi qonunlarni qayta ko'rib chiqish, tenglik va teng tan olinishi uchun kamsitishga qarshi kuchli siyosat va nogironlikka aloqador masalalarni qayta ko'rib chiqish lozim

SIYOSATNI TAKOMILLASHTIRISH BO'YICHA TAVSIYALAR

O'zbekistonda, umuman olganda, haligacha nogironligi bo'limagan kishilar nogironlikni kamchilik va achinish deb qabul qiladi. Ularning harakatlari asosan xayriyagayohaltirilgan. Nogironlarga ommaviy sohada yetaricha e'tibor qaratilmaydi. Davlat har bir jamiyat a'zosining huquq va salohiyatini to'liq e'tirof etgan va hurmat-ehtirom munosabatlarini mustahkamlaydigan madaniy me'yorlar o'zgarishini rag'batlantirishi kerak.

Nogironligi bo'lgan kishilarga yetarli e'tibor qaratilmaydi va ularga nisbatan achinish/rahm munosabati ko'rsatiladi

Nogironlik bo'yicha umumiyl tushunchani o'zgartirish uchun samarali inkluziyani targ'ib qilish va OAV kampaniyalarini tashkil etish lozim

Universal Dizayn tamoyillari¹ hamma uchun bir mamlakatni rivojlantirishda juda muhimdir. Har bir yo'nalishdagi vazirlikning mas'ul mutaxassislari imkoniyatlarni yaratish va Universal Dizayn masalalarini hal etish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak, va samarali ijro etuvchi mexanizmlarni joriy etish lozim. Har bir tegishli yo'nalish bo'yicha vazirlikdagi muayyan mutaxassislar shaxsiy turar joylarga nisbatan oqilona turar joylarni kengroq tushunishlarini ta'minlashi va iqtisodiy jihatdan samarali Universal Dizayn (UD), Yordamchi Texnologiya (YoT) va Axborot va kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) yechimlarini tatbiq etish va monitoring qilish uchun mavjud ekanligini ta'minlash zarur, chunki bularning barchasini amalga oshirish pirovardida qimmatga tushadi.

1 «Universal Dizayn» moslashuvchanlik yoki ixtisoslashtirilgan dizaynga muhtoj bo'imasdan barcha odamlar tomonidan imkon qadar ko'proq foydalanish uchun mo'ljallangan mahsulotlar, muhitlar, dasturlar va xizmatlar dizaynni anglatadi. «Universal Dizayn» zarur hollarda nogironlarning muayyan guruhlari uchun yordamchi qurilmalarni chiqarib tashlamaydi. 2-modda, Nogironligi bo'lgan kishilar huquqlari to'g'risidagi konvensiya

Imkoniyatlardan foydalanishni ta'minlash bo'yicha me'yorlar mavjud, lekin hanuzgacha amaliyatga to'liq joriy qilinmagan

Monitoring yo'rinqnomalari bo'yicha foydalanish va qo'llab-quvvatlashga doir davlat ko'satmalari va me'yorlarini tarqatish lozim

Zo'ravonlik, zulm o'tkazish va beparvolikning oldini olish bilan bog'liq barcha qonun va qoidalar Nogironligi bo'lgan kishilar huquqlari to'g'risidagi konvensiya ruhi va qoidalarini aks ettirishi va barcha darajada nogiron kishilarga nisbatan va barcha manfaatdor tomonlar tarafidan noqonuniy xatti-harakatlarning oldini olish, nazorat qilish va javobgarlikka tortish uchun mavjud mexanizmlarni ta'minlash, muassasalardagi nogiron kattalar va nogiron bolalarning turmush sharoitlarini mustaqil monitoring va baholashni amalga oshirish talab etiladi. Ayniqsa, qonunchilikda huquqiy salohiyat, mustaqil yashash, mehnatga layoqatliligin yo'qotish, vasiylik va parvarishlashni institutsionalizatsiya qilishga olib keladigan jarayonlarni tartibga solish bilan bog'liq tushunchalar va normalarni qayta ko'rib chiqish muhimdir, chunki ular Nogironligi bo'lgan kishilar huquqlari to'g'risidagi konvensiyani bevosita buzilishiga olib keladi.

Nogiron kishilar haligacha muassasalarda zo'ravonlik, zulm o'tkazish va beparvolik holatlariiga duch kelmoqda

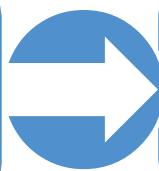
Deinstitutsionalizatsiya jarayonini jadallashtirish va jamoa integratsiyasiga o'tish

Inklyuziv ta'limni targ'ib qilish uchun milliy muloqotni tashkillashtirish. Bu Nogironligi bo'lgan kishilar huquqlari to'g'risidagi konvensiya 24-moddasining va uning umumiy 4-sharhining tatbiq qilinishidir.

Barcha bolalarni, shu jumladan, nogiron bolalarni erta bolalikdan rivojlantirish va maktabga tayyorgarlik ko'rish imkoniyatlariiga ega bo'lishini ta'minlash. Inkluziv ta'lismi bo'yicha o'qituvchilarni taylorlash borasida yaxshi tajribaga ega xalqaro universitetlar bilan o'zaro kelishuv dasturlariga kirishish. O'qituvchilarni qayta taylorlash jarayonini tashkil qilish va hududlardagi mutaxassislarni qo'llab-quvvatlash. Bu harakat, nogiron bolalarni maxsus maktablardan odatiy maktablarga o'tishini va nogironligi bor bolalarni eng yaqin oilasi bilan saqlashga faol rag'batlantirish uchun zarurdir.

Nogironligi bo'lgan bolalar cheklangan imkoniyatlarga ega va alohida maktablarda o'qiydi

O'z ichiga erta yoshdagi rivojlanishni qamrab olgan, inklyuziv ta'lismi bo'yicha to'liq o'qitish uchun ta'lismi tizimini va o'qituvchilarni taylorlash

Reaktiv o'rniga proaktiv bo'lgan sog'liqni saqlash tizimini yaratish. Sog'lom turmush tarzi va sog'lig'ini tarbiyalashga, shu jumladan, bolalarni tarbiyalashda ota-onalarga sarmoyalarni jalb qilish va ularning amalga oshirilishidan oldin ehtiyojlarni aniqlash uchun funksional cheklovlarini ko'rsatish kabi profilaktik va universal choralar ko'rishni ta'minlash, va oilaviy shifokorlar va mahalliy jamoa sog'liqni saqlash markazlari tomonidan tashviq qilishni rag'batlantirish. Barcha sog'liqni saqlash sohasidagi mutaxassislar Haraktlanishning xalqaro tasnifi va nogironlikning bio-psixo-ijtimoiy modeli to'g'risida oddiy bilimlarga ega bo'lishlari kerak, bu nogironlikni aniqlash va baholashning ko'p tomonlama metodologiyasi doirasida ularning rolini yanada yaxshiroq tushunishga olib keladi.

Sog'lijni saqlash tizimi yetarlicha profilaktik choralar va davolashni ta'minlash uchun to'liq tayyor emas

Sog'lijni saqlash sohasidagi mutaxassislarni nogironlik masalalari bo'yicha o'qitish va ko'p tomonlama yondashuvlarni va erta aniqlashni kuchaytirish

Nogironligi bo'lgan kishilarning ehtiyojlarini qondirish va ularning mustaqilligini ta'minlash orqali integratsiyalashgan va shaxsga markazlashtirilgan tarzda javob beradigan ko'p tarmoqli yondashuvni takomillashtirish. Individual reabilitatsiya rejalari foydali vosita bo'lishi mumkin, lekin buni puxta loyihalashtirish, inson hayotining barcha sohalarini va maqsadga muvofiq qilish kerak. Ijtimoiy xizmatlar farovonlik tizimining o'ziga xos ustuni sifatida ishlab chiqilishi kerak. Jamiyatdagi aralashuvlar va ishlarni boshqarish usullarini ishlab chiqish lozim. Kadrlarni muntazam ravishda rivojlantirish va inson resurslarini qayta o'qitish muvaffaqiyatning asosiy shartidir.

Reabilitatsiya va davolashni inobatga oladigan shaxsga asoslangan yondashuv kuzatilmaydi

Ijtimoiy xizmatlarni va ishni boshqarish amaliyotini kuchaytirish

Nogironlarni ijtimoiy himoya qilishni chuqurlashtirish ijtimoiy nafaqa va pensiya dasturlarini qayta hisoblash va qayta ishslashni, shuningdek, aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash xizmatlarini yanada kengaytirishni talab qiladi. Bir qator xususiyashtirilgan ijtimoiy xizmatlar jamiyatda mustaqillikni va integratsiyani ta'minlaydi. Ushbu xizmatlarning aksariyati yuqori oqimga to'g'ri keladi, tibbiy aralashuvlarga qaraganda profilaktik va ko'pincha arzonroq.

SIYOSATNI TAKOMILLASHTIRISH BO'YICHA TAVSIYALAR

Bolalar nogironligi nafaqasi asosiy dastur hisoblanadi. Shu bilan birga, bular faqat universal noyobligiga qaramay, og'ir nogironlik bo'yicha bolalarning 52 foiziga yetadi holos. Ijtimoiy himoya nogironlik bilan bog'liq xarajatlarni hisobga olish va shartli bo'limgan pul o'tkazmalari bilan kamchiliklarni bartaraf etishga majburdir. Imtiyozlarni foyda rejalariga mazmunli ishga joylashtirish va to'lovlarni kamaytirish bilan ishslashda qatnashishni jazolash uchun hech qanday tuzilishlar yaratilmasligini ta'minlash muhimdir.

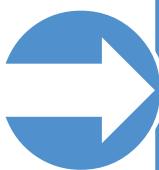
Nogiron kishilar ortiqcha xarajatlar, yo'qotish va turmush darajasining pastligiga duch kelmoqda

Ijtimoiy himoyaning universal sxemalarini tatbiq qilish, shu bilan birga nogironlik bo'yicha qo'llab-quvvatlash va qashshoqlikni kamaytirish choralarini ko'rish lozim

Shu bilan birga, nogiron kishilar, odatda, daromadli ishlar doirasidan chetda qolib ketadi. Mehnat huquqi nogiron kishilar uchun inklyuzivlikni oshirishning bir usuli sifatida keng e'tirof etilmaydi. Nogironlikni sertifikatlashda va ishga joylashishdagi to'siqlarni keltirib chiqaradigan ijtimoiy imtiyozlar tizimida ichki tanqidlar mavjud. Davlat mehnat agentliklari nogironligi bo'lgan kishilarni ishga joylashtirishga ko'maklashish va ish o'rinalarini moslashtirishga yordam berish uchun yetarlicha imkoniyatlarga ega emas.

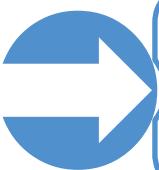
Nogiron kishilarni ish bilan ta'minlanish darjasini past va daromadli ishlar doirasidan chetda qolmoqda

Nogironlarni sertifikatlash va qayta malaka oshirishni rag'batlantirish tuzilmalarini ko'rib chiqish kerak. Nogironlarning malakasini oshirish va ish joylarini moslashtirish va ish bilan samarali ta'minlash uchun davlat bandlik agentliklarini tayyorlash lozim

Nogiron kishilar nomidan gapirish va Hukumat bilan hamkorlik qilish uchun nodavlat notijorat tashkilotlarining va nogiron kishilar tashkilotlarining salohiyatini mustahkamlashni qo'llab-quvvatlash kerak. Ba'zi nogiron kishilar tashkilotlari muayyan nogironligi mabjud bo'lgan kishilar bo'yicha tegishli tajriba va qobiliyatga ega bo'lsa-da, nogiron kishilarning barcha huquqlari nomidan gapiradigan tashkilotlar tomonidan faqat bitta ovoz bilan va alohida manfaatlar hisobga olinmasdan himoyalanishi shart. Bolalar o'z yoshiga va rivojlanish darajasiga bog'liq bo'lgan ehtiyoj va kuchlarga ega bo'lgani uchun, nogiron kishilar tashkilotlarga bolalik huquqlari bo'yicha imkoniyatlarini rivojlantirish, jumladan, ularga tegishli masalalar bo'yicha nogiron va nogiron bo'limgan bolalar bilan maslahatlashuvlar o'tkazish imkoniyati beriladi (ularning tanlovi bo'yicha).

Fuqarolik jamiyati va nogironligi bo'lgan kishilar tashkilotlari bilan siyosiy muloqot cheklangan va ta'sirchan emas

Ishtirok va maslahat mexanizmlarini takomillashtirish, demokratik vakolatlarga ko'maklashish va ijtimoiy iqtisodiyotni mustahkamlash lozim

UNITED NATIONS
UZBEKISTAN

